

HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Temmuz / July / يوليو / 2024, 12: 1-41

Zekât ile İlgili Hadislerin Değişen İktisadî Unsurlar Bağlamında Yorumlanması -Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi Özelinde-

Interpretation of Ḥadīths on Zakāt in the Context of Changing Economic Factors
-Specific to the Translation and Commentary of Tadrîd-i Sarîh-

تفسير الأحاديث النبوية حول الزكاة في سياق التغيرات الاقتصادية
-خاص بالترجمة والتعليق على تجريد السريح-

Ethem Karabulut

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Erzurum/Türkiye
Ph.D., Presidency of Religious Affairs, Erzurum/Türkiye
ekarabulut_76@yahoo.com

ORCID: orcid.org/0000-0002-7838-1750

RORID: <https://ror.org/007x4cq57>

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü | Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi | Received Date: 29.02.2024

Kabul Tarihi | Accepted Date: 23.07.2024

Yayın Tarihi | Published Date: 31.07.2024

Yayın Sezonu | Pub. Date Season: Temmuz / July

DOI: [10.61218/hadith.1445110](https://doi.org/10.61218/hadith.1445110)

Çıkar Çatışması | Competing Interests: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / No conflict of interest declared.

Finansman | Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / No external funding was used to support this research.

Atıf/Citation/اقتباس: Karabulut, Ethme. "Zekât ile İlgili Hadislerin Değişen İktisadî Unsurlar Bağlamında Yorumlanması -Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi Özelinde-". *HADITH* 12 (Temmuz 2024), 1-41. DOI: 10.61218/hadith.1445110

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Ethem Karabulut)

Yayıncı/Published by: Veysel Özdemir.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected / تم فحص البحث بواسطة برنامج لأجل السرقة العلمية فلم يتم إيجاد أي سرقة علمية.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Zekât ile İlgili Hadislerin Değişen İktisadî Unsurlar Bağlamında Yorumlanması -Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi Özelinde-

Dr. Ethem Karabulut

Anahtar Kelimeler:

Öz

Hadis
Zekât
İktisat
Değişim
Tecrîd-i Sarîh

Hadislerin anlaşılması ve yorumlanması, toplumsal değişimle birlikte önemli bir hal arz etmiştir. Toplumsal değişimi etkileyen temel faktörlerden birisi de iktisattır. Din ve iktisat etkileşimi her dönemde dinî metinlerin yorumlanmasında önemli bir faktör olmuştur. Makalede, öncelikle iktisadî hayatın tarihsel süreçte geçirmiş olduğu değişimler ele alınmıştır. İslâm ve iktisat etkileşimi genel hatlarıyla ele alındıktan sonra zekât ile ilgili hadislerin, değişen iktisadî unsurlar bağlamında yorumlanması, Tegrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi özelinde ele alınmıştır. Bu eser, Osmanlı'dan Cumhuriyet Dönemine geçiş sürecine ve bu süreçte meydana gelen değişimlere şahitlik eden Babanzâde Ahmed Naim (ö. 1934) ve Kâmil Miras (ö. 1957) tarafından tercüme ve şerh edilmiştir. Bu iki müellif, toplumsal değişim faktörlerini yorumlarına belirgin bir şekilde yansıtmuşlardır. Zekâtla ilgili hadisleri değişen iktisadî unsurlar bağlamında ele alan Kâmil Miras, zekâtta ölçü olarak kullanılan altın ve gümüşten yapılmış dinarı ve dirhemi ele almıştır. Her iki ölçü biriminin tarihi süreç içerisinde geçirmiş olduğu değişimleri analiz ederek tağşiş uğrayan dinar ve dirhem ile ilgili fihki tartışmalara yer vermiştir. Daha sonra da iktisadî hayatta meydana gelen değişimin; yeni çıkan fülûs ve kâğıt paraların zekâtına, nisab ve zenginliğin ölçüsüne etkisini değerlendirmiştir. Bu çerçevede oluşan sorunların çözümünde de yöntem olarak, örf ve adetin kullanılması gerekliliğini savunmuş ve bu bağlamda tahlillerini ortaya koymuştur.

Interpretation of Ḥadīths on Zakāt in the Context of Changing Economic Factors -Specific to the Translation and Commentary of Tadrîd-i Sarîh-

Keywords:

Abstract

Ḥadīth
Zakāt
Economics
Change
Tadrîd-i Sarîh

The understanding and interpretation of ḥadīths has become important with social change. One of the main factors affecting social change is economics. The interaction between religion and economics has been an important factor in the interpretation of religious texts in every period. In this article, the interpretation of ḥadīths on zakāt in the context of changing economic factors is discussed in the Tadrîd-i Sarîh Translation and Commentary. This work was translated and commented by Ahmed Naim and Kâmil Miras, who witnessed the changes that occurred during the transition from the Ottoman to the Republican Period. Kâmil Miras analyzed the ḥadīths on zakāt in the context of changing economic factors and discussed the dīnār and dirham made of gold and silver, which were used as measures for zakāt. He analyzed the changes that the dīnār and dirham had undergone in the historical process and included the jurisprudential debates about the adulterated dīnār and dirham. Then, he evaluated the effects of the change in economic life on the zakāt of the newly issued fulus and paper money, the nişāb and the measure of wealth. In this context, he defended the necessity of using custom and tradition as a method in solving the problems that arise in this framework and presented his analysis in this context.

Giriş

Dinî metinler olarak Kur'an ve hadisler, her dönemde "değişim" olgusuyla önemli bir etkileşim içerisinde olmuştur. İslâmî ilimlerin oluşumu ve gelişimi ile dinî metinlerin yorumlanmasında, değişim önemli bir faktör olarak güncelliğini hep korumuştur. Bu sebeple Mecelle'de "Ezmanın teğayyürü ile ahkâmın teğayyürü inkâr olunamaz." yani zamanın değişmesi ile hukuki hükümlerin değişmesi de inkâr edilemez şeklinde bir prensip zikredilmiştir. Bu prensip her ne kadar hukuki bir bağlamda sembolize edilmiş olsa da aslında, dinin sabiteleri dışında, genel bir prensip özelliği taşımaktadır.

Evrensel bir özelliğe sahip olan dinî metinler, değişim süreciyle birlikte "anlama" problemini ve yeniden yorumlama ihtiyacını da gündeme getirmiştir. Bu bağlamda Hadis şerhçiliği/yorumculuğu, hadis edebiyatının önemli bir alanını oluşturmuştur. Hadislerin tespit, tedvin ve tasniflerinden sonra, hadisleri anlama ve yorumlama hususu, daha yoğun bir şekilde gündem olmaya başlamıştır. Toplumsal değişimin boyutuna ve hızına paralel olarak, hadisleri anlama ve yorumlama faaliyeti de artmaya başlamıştır. Alimler, her dönemde zihinsel ve toplumsal değişim kaynaklı sorunları ve ihtiyaçları, dinî kaynakları referans alarak çözmek için bir çaba içerisinde olmuşlardır. Bu çabalar, artan hacimli şerhlerde kendisini açık bir şekilde göstermektedir.

Hadis edebiyatında şerh geleneği, hadisleri anlama ve yorumlama noktasında önemli bir birikim oluşturmuştur. Her şerh çalışması, az ya da çok, kendi döneminin toplumsal değişim yansımalarını içermektedir. Modern dönemde toplumsal değişim hızının artması ister istemez hadis yorumculuğuna da yansımıştır. Özellikle Osmanlı'dan Cumhuriyete giden süreç, değişimin çok boyutlu yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemin öne çıkan belirgin özelliği ise değişim ve din etkileşimi eksenlidir. Toplumsal değişim, dinî hayatı direk olarak etkilemiştir. Bu etkileşimin dinî hayata olumsuz yansımaları belirgin bir şekilde hissedilmiştir. Dinî hayatta meydana gelen bu boşluğu gidermeye yönelik ise birtakım adımlar atılmıştır. Bu adımlardan bir tanesi de "Kur'an ve Hadis Tercümesi Projesi" adıyla gerçekleşmiştir.¹

Cumhuriyet Dönemi'nde hayata geçirilmeye çalışılan bu projenin hadisle ilgili kısmı kapsamında, Hicri IX. asırda yaşayan Yemenli muhaddis Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî'nin (ö. 893/1488) kaleme aldığı "*Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh*" adlı eseri, "*Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*" adıyla, Ahmed Naim ve Kâmil Miras tarafından telif edilmiştir. Bu telif, resmi nitelikli bir proje ve hadis alanında ilk Türkçe telif eser olması sebebiyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Meclis, tercüme ve şerhin bir heyet tarafından yapılmasını kararlaştırmıştır. Ayrıca heyette bulunanlar için de dinî ilimler yanında felsefe, hukuk ve yabancı bir dil bilme şartının getirilmesi de toplumsal değişimin dikkate alındığını gösteren önemli bir ayrıntıdır.

¹ Hüseyin Hansu, "Cumhuriyet Dönemi Resmî Tedvin Çalışmaları: Babanzâde Ahmet Naim ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hadis Projesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 367-405.

Bu eseri tercüme ve şerh eden Ahmed Naim ile Kâmil Miras, Osmanlı'nın değişim süreci yıllarında doğmuş ve başından sonuna kadar bu değişim serencamının içinde bulunmuşlardır. Bu sebeple, süreç içerisinde toplumsal yapıda meydana gelen değişimlere bizzat şahitlik eden şarihlerin yorumları önem arz etmektedir. Genel olarak her iki müellif de toplumsal değişim faktörlerinden kaynaklı değişimleri şerhlerine yansıtılmışlardır. Özel olarak Ahmed Naim, bilimsel/teknik faktörler çerçevesinde örneklemeleri ön plana çıkarmıştır. Kâmil Miras ise daha çok toplumun içinde bulunduğu sosyal yapı ve fihki güncellemelere ağırlık veren bir metot izlemiştir.

Bu çalışmada, zekât ile ilgili hadisleri yorumlayan Kâmil Miras'ın iktisadî alanda meydana gelen değişimleri yorumlara nasıl yansıttığı ele alınmaya çalışılmıştır.

2. İktisat ve Değişim

İnsan, yaratılış itibarıyla; yeme, içme, giyinme ve barınma gibi zaruri ihtiyaçlara ve isteklere sahiptir. Bunları gidermek için de malları ve hizmetleri kullanır. Bu istekler, süreklilik arz ettiği için sınırsızdır ve tekrarlanırlar. Bunun için de üretim ve tüketim döngüsü içerisinde bir süreç oluşur. Genel olarak bu süreç iktisadî faaliyetler olarak ifade edilir.²

İktisat kelime olarak; (فصد) fiilinden türemiş olup yolu düzleştirmek, kolay yol, adalet, ifradın zıddı, israf ve cimrilik arasında orta yol tutmak manasına gelmektedir.³ Üretim ilişkilerini inceleyen bir bilim olarak ekonomi; Aristoteles (m.ö. 322) tarafından ileri sürülen, Yunanca ev ve yönetim anlamlarını içeren "oikos" sözcüğüyle yasa anlamına gelen "nomos" sözcüğünden oluşmuştur.⁴

İktisat bilimi, belli başlı meseleleri ve konuları kapsayan bir bilim olmasına rağmen, diğer bilimlerde olduğu gibi onun da tüm konuları içeren ve onu diğer bilim dallarından ayıran kısa bir tanımını yapmak zordur. Paul Samuelson'un (ö. 2009) da belirttiği gibi, iktisat bilimi çok fazla konu içermekte ve hızla gelişmektedir. Bu sebeple, onu birkaç satırda doğru bir şekilde anlatmak zordur.⁵ Bunun sonucu olarak da bilim insanları iktisat ilmini farklı şekillerde tarif etmişlerdir.

Adam Smith (ö. 1790), zenginliği ve nasıl elde edileceğini merkeze alarak ulusların zenginliği; Alfred Marshall (ö. 1890), insanın normal hayatını idame ettirmek için gelir elde etmek ve tasarrufu; Arther C. Pigou (ö. 1959), yüksek yaşam standartlarına ulaşmak için ekonomik refahı; Lionel Robbins (ö. 1989), kısıtlı araçlarla insanın çeşitli ihtiyaç ve hedeflerine ulaşma arasındaki döngüyü; P. Samuelson (ö. 2009) ise bireyin ve toplumun, alternatif yöntemleri kullanarak çeşitli malların üretimi için kısıtlı kaynakların kullanımı ile toplumda bu malların şimdi ve gelecekte, çeşitli birey ve gruplar arasında tüketimi ve nasıl dağıtılacağı tercihlerini, inceleyen bir bilim olarak tanımlamıştır.⁶

² Erdal M. Ünsal, *İktisada Giriş*, (Ankara: BB101 Yayınları, 2016), 5-6.

³ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dârü'l-Maârif, t.s.), 3642.

⁴ Orhan Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993), 78.

⁵ Sa'd b. Hemdan el-Lihyanî, *Mebâdiü'l-İktisadî'l-İslâmî*, (b.y.: y.y., 2007), 3.

⁶ Lihyanî, *Mebâdiü'l-İktisadî'l-İslâmî*, 4.

İktisat, bilim olarak yeni olmasına rağmen, içerdiği konular ve ilgilendiği problemler bağlamında çok daha geçmişe dayanmaktadır. İnsanoğlu, varoluşundan ve yeryüzünde bulunduğu andan bu yana; yeme, içme, giyinme, barınma vb. yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamak ve hayatını yönetmek için ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunların üstesinden gelmek için de sorunları anlamaya ve açıklamaya çalışmıştır.⁷

Diğer ilimlerde olduğu gibi iktisat ilminin de geçirmiş olduğu tarihi bir süreç vardır. Bu süreçte meydana gelen değişim döngüsünden en fazla etkilenen alanların başında iktisat gelmektedir. İktisadî fikirlerine ulaştığımız en eski uygarlıkların başında Yunan ve Romalılar gelmektedir. Özellikle Yunan uygarlığında Eflâtun (m.ö. 347) ve Aristo gibi filozoflar ile bilginlerin bazı ekonomik konuları ele aldıkları ve tartıştıkları görülmüştür. Eflâtun, “Cumhuriyet” kitabında iş taksimini, mülkiyet ve para konusunu tartışırken öğrencisi Aristo da mülkiyet, değer, ihtikar, para, faiz ve fayda gibi bugünkü iktisat ilminin özünü oluşturan konulardan bahsetmiştir.⁸ Roma uygarlığında ise Yunan uygarlığındaki gibi olmasa da tarım tekniği ile para ve kazanç gibi iktisadî meseleler üzerinde görüşler beyan edilmiştir. Özellikle Roma’da ortaya çıkan hukuki düşünce, ekonomik düşünce üzerinde de etkili olmuştur. Bu bağlamda ekonomi, insan iradesiyle ilişkili olmayıp doğa yasalarına tabidir.⁹

Feodal sistemin hâkim olduğu miladi 5. asırdan 15. asra kadar devam eden orta çağda ziraat, sistemin ana unsuruydu. Bu dönemde, fikir ve eğitim üzerinde kilisenin hakimiyeti bulunmaktaydı. Düşünürlerin özel iktisadî analizleri bulunmamakla birlikte kısmen de olsa iktisadî görüşleri vardı. Bu dönemin önemli düşünürlerinden Aziz Thomas Aquinas (ö.1274), dağıtımda ve takasta adalet sorunlarını tartıştığı gibi mülkiyet ve faiz konusunda da görüş beyan etmiştir. Bu dönemin belirgin diğer bir özelliği de iktisadî görüşlerin müstakil kitaplarda değil de felsefe, siyaset ve ahlak gibi konularla birlikte işlenmesidir. Ayrıca iktisadî konular, sınırlı ve diğer araştırmaların altında incelenmiştir.¹⁰ Örneğin bu dönemin İslâm düşünürlerinden İbn Haldûn (ö. 808/1406), tarihsel olaylarda doğal zorunluluk prensibini kabul ettiği için ekonomide devlet müdahalesini doğru görmemiştir. Bununla birlikte memur maaşlarının azaltılmasının satın alma gücünü düşüreceğini söyleyerek satın alma kuramına öncülük etmiştir.¹¹

Daha sonraki süreçte, ekonomik araştırmalar yönteminde gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin en belirginini, ekonomik konular ve sorunların diğer konulardan ayırma çabası olmuştur. Bu girişimler, iktisat biliminin bağımsızlığının habercisi niteliğindedir.¹²

⁷ Lihyanî, *Mebâdiü'l-İktisadî'l-İslâmî*, 5.

⁸ Bk. M. Kutluğhan Savaş Ökte, “Antik Çağda İktisadî Düşünce”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 7/8 (2008), 37-62.

⁹ Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, 78.

¹⁰ Lihyanî, *Mebâdiü'l-İktisadî'l-İslâmî*, 6-7.

¹¹ Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, 78.

¹² Bk. Sir W. J. Ashley, *An Introduction to English Economic History and Theory*, (London: Longmans Green & Co., 1892).

Toplumsal değişimin her alanda hız kazandığı dönemlerde iktisadî gelişmeler de sürece uyumlu olarak şekillenmiştir. Bu çerçevede Rönesansla birlikte değişen toplum yapısına uygun olarak ekonomi, burjuva düzenine uygun bir düşünceyle ele alınmaya başlanmıştır. Birçok ilkin yaşandığı bu dönemde Jean Calvin (ö. 1564), ilk kez insan emeğinin ekonomik bir değer olduğu tezini ortaya koymuştur. Bunu da “tanrısal bir buyruk” olarak ifade etmiştir. Toplumsal değişime zemin hazırlayan köleliğin kaldırılması teklifini Jean Bodin (ö. 1596) gündeme getirmiştir. Diğer bir ilk de “ekonomik politik” teriminin, Antoine de Montchrestien (ö. 1621) tarafından kullanılarak “Ekonomik bağlılık siyasal bağlılık gerektirir” görüşü şeklindedir. Ekonomi, bağımsız bir bilim olarak da 18. yüzyılda Napoli’de bir kürsüye kavuşmuştur. Bu kürsünün başına da Profesör Antonio Genovesi (ö. 1769) getirilmiştir.¹³

Değişimin hızlanan ivmesiyle şekillenen modern toplumun bir sonucu olarak çağdaş ekonomi, 18. yüzyılda liberal düşünceyle başlamıştır. Dönemin düşüncesine uygun olarak bilimsel ekonomi, Adam Smith ve David Ricardo (ö. 1823) öncülüğünde başlamıştır. Yine Marksçı ekonomi de bu iki bilim insanının temellendirdiği bilimsel alanda oluşmuştur. Değişimin baş döndürücü bir şekilde görüldüğü bu dönemde farklı teoriler ve kavramlarla yeni ekonomi anlayışları oluşmuştur. Marjinalci okulla, bilimsellikten öznel alana kayan anamalcı ekonomi, daha sonra İngiliz ekonomisti Tohn Maynard Keynes’in (ö. 1946) oluşturduğu Keynesçilik anlayışıyla ekonomi, anamalcılık ekonomi bağlamında tekrardan gündeme gelmiştir. Günümüzde ise ekonomi, metafizik ve diyalektik olarak birbirine zıt iki alan üzerinde gelişmiştir. Daha sonraki süreçte ekonomi, sayılmayacak çoklukta başlıklar altında çeşitlenmiştir.¹⁴

Görüldüğü üzere iktisadın toplumsal değişimle paralellik arz etmesi, iktisada dinamik bir boyut kazandırmıştır. Dinin toplumsal değişimi etkileyen bileşenlerden biri olması, din-iktisat ilişkisini değişim döngüsünde sürekli hale getirmiştir. Özellikle İslâm’ın kapsamlı bir değişim etkisiyle gelmesi bu ilişkiyi daha da önemli hale getirmiştir. İslâm, ekonomik alanda maddeci anlayış yerine sosyal adaleti temel alan bir iktisadî anlayışa sahiptir.¹⁵

İslâm, hayatı; itikad, ibadet, muamelat ve özellikle de iktisat yönüyle çok boyutlu olarak kuşatmıştır. İslâm’ın hayatı bu şekilde kuşatıcılığı, karakteristik özelliklerinden birisidir. Çünkü İslâm; hayatın tüm veçheleriyle taleplerini ve ihtiyaçlarını karşılamak, içtimai, iktisadî ve siyasi yaşamın her alanında medeniyet hedeflerini gerçekleştirmek için gelmiştir.¹⁶ Bu bağlamda İslâm, iktisat için

¹³ Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, 78-79.

¹⁴ Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, 79.

¹⁵ Abdulazîz Dûrî, *İslâm İktisat Tarihine Giriş*, çev. Sabri Orman, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 21.

¹⁶ Abdullah b. Abdü’l-Muhsin et-Tarîkî, *el-İktisadu’l-İslâmî*, (Riyad: Müessesetü’l-Cerisî li-Tevzi ve’l-İ’lam, 2009), 13.

birtakım kurallar koyarak, iktisada dinî bir boyut katmıştır. Bu kurallar, insanların dünya ve ahiret menfaatlerini temel alan adalet prensibi bağlamında belirlenmiştir.¹⁷

3. İslâm ve İktisat

İslâm iktisadının temel karakteristik özelliği ölçüdür. Çünkü Allah her şeyi bir ölçüye göre yaratmıştır.¹⁸ Adaletin sağlanabilmesi için bu ölçülere uymak esastır. Bu sebeple “Doğru terazi ile tartın”¹⁹ ayeti bu hassasiyeti açık bir şekilde göstermiştir. Ayrıca bu hassasiyetin inceliği ise çeşitli ayetlerdeki miskal, zerre²⁰ ve hardal tanesi²¹ benzetmeleriyle daha da pekiştirilmiştir.

İslâm iktisadı, Kur’an ve sünnetten çıkarılan genel iktisadî kaideler bütününden oluşmuştur. Her asır ve ortamda iktisadın bu kaideler üzerine bina edilmesi ya da iktisadî faaliyetlerin İslâm iktisat politikalarına uygun bir şekilde tanzim edilmesi esas alınmıştır. Bir diğer tarife göre İslâm iktisadı, kaideleri fıkhîtan çıkarılmış yani kazanma, harcama ve iktisadî gelişme şekillerinin, fikhî hükümlere göre tanzim edilmesi şeklinde tarif edilmiştir.²²

İslâm iktisat kaideleri, genel olarak sabit ve değişken hükümler olarak ikiye ayrılmıştır. Sabit hükümler, Kur’an ve sünnetle sabit olup zamana ve mekâna göre değişkenlik göstermeyen kesin hükümlerdir.²³ Bunlar, genel ve esnek olup değişim ve dönüşüm içermeyen bir özelliğe sahiptir. Örnek olarak; faizin haram olması,²⁴ alışverişin helal olması,²⁵ miras bölüşümünde oranların belli olması²⁶ ve haksız yere insanların malını yemenin haram olması²⁷ gibi genel kaideler verilebilir.

Değişken hükümler ise sübut ve delalet açısından kesinlik ifade etmeyen içtihadı dayalı değişken hükümlerdir. Dayanağı şeri deliller olmasına rağmen zaman, mekân, maslahat ve müctehit gibi değişkenlere göre farklılık arz eder. Bu duruma örnek olarak; Hz. Ömer’in, -Rasûlullâh (s.a.s.) döneminden farklı olarak- müellefe-i kulûba pay vermemesi ve fethedilen topraklara vergi uygulanması şartıyla sahibinde kalması verilebilir.²⁸

İslâm iktisadının gelişim sürecine bakıldığında, İslâm’ın başlangıcından itibaren iktisat kurallarının oluştuğu görülür. Rasûlullâh (s.a.s.) bizzat kendi uygulamalarıyla, canlı örnek olarak bu

¹⁷ İbn Kayyim, *İlamu'l-Muvakki'in 'an Rabbi'l-Âlemîn*, (Cidde: Dârü İbn Cevzî, el-Memleketu'l-Arabiyye es-Suudiyye 1423), 1/194.

¹⁸ el-Kamer 54/49.

¹⁹ eş-Şuarâ 26/182.

²⁰ en-Nisa 4/40; ez-Zilzal 99/7-8; Yunus 10/61; Sebe 34/3.

²¹ Sebe 34/22; el-Enbiya 21/47; Lokman 31/16.

²² Tarîkî, *el-İktisadu'l-İslâmî*, 18; Lihyânî, *Mebâdiü'l-İktisadî'l-İslâmî*, 8.

²³ Sabahattin Zaim, *İslâm Ekonomisinin Temelleri*, (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2014), 34.

²⁴ el-Bakara 2/188, 275, 276, 278, 279; Ali İmran 3/130; en-Nisa 4/29, 30, 31, 161.

²⁵ el-Bakara 2/ 275.

²⁶ en-Nisa 4/11, 12, 176.

²⁷ en-Nisa 4/29.

²⁸ Tarîkî, *el-İktisadu'l-İslâmî*, 19; Dûrî, *İslâm İktisat Tarihine Giriş*, 36.

iktisadî kuralları belirlemiş ve uygulamıştır. Bu uygulamalar dört halife döneminde de devam etmiştir. İslâm'ın ilk yıllarında sosyo-ekonomik hayat, coğrafyanın fakir olmasından kaynaklı olarak hayvancılık, sınırlı ziraat ve dar çerçevede ticaretten oluşmuştur. Ayrıca dinî hassasiyetin üst seviyede olması sebebiyle toplumda; hile, sahtekarlık, adaletsizlik ve tekellilik gibi iktisatla ilgili sorunlar bulunmadığından dolayı iktisat sınırlı bir özelliğe sahip olmuştur. Özellikle hicri 2. asır ve sonrasında genişleyen coğrafya ve ilişkilerin çeşitlenmesi sebebiyle oluşan toplumsal değişim, iktisat fikhinin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Dönemin alimleri, kendi zamanlarında ortaya çıkan meselelerle ilgili çözümler oluştururken usul ve esas bağlamında hükümler oluşturmuşlardır.²⁹

İktisadî hayatın genişlemesi ve değişmesiyle birlikte; zekât, kefâretler, akitler, muâmelât, nafaka, mehir, miras ve diyet gibi konularda önemli problemler oluşmaya başlamıştır. Bu sorunların İslâmî esaslara göre çözülmesi yönünde birçok çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bazıları; Mâlikî mezhebine mensup olan Sahnûn'un (ö. 240/854) "*el-Müdevvetü'l-Kübra*"sı, Serahsî'nin (ö. 483/1090 [?]) "*el-Mebsût*"u, İmam Şafiî'nin (ö. 204/820) "*el-Ümm*"ü ve İbn Kudâme'nin (ö. 909/1503) "*el-Müğnî*"si şeklinde genel konuları ihtiva eden eserler olurken bazıları da Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) "*el-Harâc*", Yahya b. Âdem el-Kureşî'nin (ö. 203/818) "*el-Harâc*", Ebû Ubeyd'in (ö. 224/838) "*el-Emval*", Şeybânî'nin (ö. 189/805) "*el-İktisâb fi'r-rızkı'l-müstetâb*", Yahya b. Ömer'in (ö. 289/902) "*Ahkâmü's-sûk*"u, Muhammed Habeşi el-Yemenî'nin (ö. 782/1380) "*el-Bereke fi Fadli's-Sa'yi ve'l-Hareke*"si ve İbni Teymiyye'nin (ö. 728/1328) "*el-Hisbe*"si gibi sadece iktisadî konuları işleyen eserlerdir.³⁰

İktisadî çalışmalar, toplumsal değişimin etkisiyle, hicrî 4. asrın ortalarına kadar gelişme göstermiştir. Ancak bu dönemden sonra taklit anlayışının yaygınlaşmasıyla birlikte Müslümanların birçok işiyle ilgili içtihat kapısı kapanmıştır. Bu sebeple değişimin etkisiyle oluşan birçok önemli iktisadî problemin çözümünde geri kalınmıştır. Bu durum İbn Teymiyye ve öğrencisi İbn Kayyim (ö. 751/1350) gibileri dışında hâkim bir anlayış olmuştur.³¹

İçtihat kapısının kapatılması, günümüze kadar gelen iktisadî çalışmaların gelişmesine olumsuz etki yapmıştır. Çünkü insanların hayatında yeni oluşan iktisadî etkileşimler ve yöntemler oluşmuştur. İçtihat kapısının kapalı olduğunun kabul edilmesinden dolayı Müslümanlar, iktisadî problemlerin çözümünde şeri hükümler geliştirememişlerdir.³²

Ancak değişim döngüsünün oluşturduğu zorunlulukla, içinde buldukları problemlerin farkına vararak çözüm için çalışmalara başlamışlardır. Böylece iktisadî çalışmalar tekrardan öne çıkarak, oluşan problemler farklı açılardan ele alınmış ve çözümler üretilmiştir.³³

²⁹ Tarîkî, *el-İktisadu'l-İslâmî*, 22.

³⁰ Lihyanî, *Mebâdiü'l-İktisadi'l-İslâmî*, 12. Tarîkî, *el-İktisadu'l-İslâmî*, 22.

³¹ Tarîkî, *el-İktisadu'l-İslâmî*, 22.

³² Tâhâ Câbir el-Alvânî, *İslâm Düşüncesinin Bugünkü Meseleleri*, çev. Süleyman Gündüz, (İstanbul: İnkılab Yayınları, 2005), 118-120.

³³ Alvânî, *İslâm Düşüncesinin Bugünkü Meseleleri*, 192.

İslâm iktisadının önemli unsurlarından biri olan zekât, mali bir ibadet olarak belli şartlarda farz kılınmıştır. Bu sebeple gerek ayetlerde³⁴ gerekse hadislerde zekâtla ilgili birçok düzenlemeler bulunur. Bu düzenlemeler toplumsal hayatta çok boyutlu etkileşimler oluşturmuş ve iktisadî hayatın şekillenmesinde önemli etkiler yapmıştır. Bir boyutuyla da İslâm iktisat anlayışının nasıl olduğu görüşünü ortaya koyan bir gösterge olmuştur.

4. Tecrîd-i Sarîh Tercüme ve Şerhi'nde Zekât ile İlgili Hadislerin Değişen İktisadî Unsurlar Bağlamında Yorumlanması

Tecrîd-i Sarîh'te "Kitabu Zekât" bölümü, Kâmil Miras tarafından tercüme ve şerh edilmiştir. Bu bölüm, 8 ciltlik basımda 4. cildin 686. hadisiyle³⁵ başlayıp şerhi en uzun olan konuların başında gelir. Kâmil Miras, öncelikle zekâtın sözlük anlamını "nemâ ve ziyade", ıstılah anlamını ise "havlini tamamlayan nisabdan bir parçasını fakire ve emsaline vermektir" şeklinde verdikten sonra, farziyetine ve yegâne mali bir vecibe oluşunu vurgulayarak ilgili ayetlere³⁶ atıfta bulunmuştur. Ayrıca zekâtın "artma" manasına binaen, zekâtını verenlerin mallarının umulmadık sebeplerle arttığı ve fakirin hakkı olan zekâtı vermeyenlerin mallarında hesapta olmayan afetlerle er ya da geç heba olup gittiğinin tecrübeyle sabit olduğunu ifade etmiştir.³⁷

İslâm'ın beş temel esasından biri olan zekâtın³⁸ farziyetinin; kitap, sünnet ve icmâ ile sabit olduğunu ifade eden Kâmil Miras, bunlarla birlikte sosyal yardımlaşma özelliğinin de aklî delillerinden biri olduğunu belirterek döneminin sosyal gerçekliğini resmeden değerlendirmeler yapmıştır. Uzun süren savaşlar sonucunda çok boyutlu bir değişimle şekillenen yeni toplumsal yapı birçok maddî ve manevî sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Allah tarafından sosyal bir yardım olarak tayin edilen zekâtın, özellikle toplumun en zayıf ve muhtaç olan "fertler" ile vatan müdafaası ve bağımsızlık için mücadele eden "cemiyete" verileceğini ifade eden Kâmil Miras; zekâtı, yaşanan iktisadî problemlere bir çözüm olarak sunmuştur. Ayrıca toplum bu sorunları yaşarken vurdumduymaz bir şekilde varlık içerisinde olanlara; "Yine böyle din ve vatan, şeref ve namus tehlikeye mâruz iken, milletin refahı ve memleketin selâmeti yüzünden kazanılan bir servetin hodbin bir zihniyetle üzerine kapanıp lâkayt kalmayı

³⁴ et-Tevbe 9/60.

³⁵ Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Muâz (b. Cebel)'i Yemene (vali ve kadı) gönderirken şöyle buyurduğu İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet edilmiştir: "Ey Muâz! Yemenliler'i (ibtidâ) Allah'tan başka ibadete lâyık bir Tanrı olmadığını ve benim de Allah'ın peygamberi olduğumu bilmeye ve tanımaya davet et! Eğer bu iki şehâdeti kabul ederlerse bu defa onlara her gece ve gündüz üzerlerine beş vakit namaz farz kılındığını öğret. Eğer namazın vücûbunu (namaz kılarak) itiraf ederlerse, bu defa da onlara bildir ki, Allah, kendilerine mallarında zekât farz kılacaktır. Bu zekât, zenginlerinden alınır ve onların fakirlerine verilir." (Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, el-Câmi'u's-sahîh, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsirunâsır (Beyrut: Dârü Tavki'n-Necât, 2001), "Zekât", 1.

³⁶ et-Tevbe 9/103.

³⁷ Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, (İstanbul: DİB Yayınları, 2019), 4/286.

³⁸ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "İmân", 2.

aklıselim tecviz eder mi?” diyerek sitemde bulunmuştur.³⁹ Bu sitem farklı şekillerde yorumlarına yansımaya devam etmiştir.

Özellikle Buhârî’de “Zekât Vermeyenlerin Günah ve Azabı” babı altında geçen 690. hadisin⁴⁰ şerhinde, Tevbe suresinin 34. ve 35. ayetlerine atıfta bulunurken ayet mealinde ilgili kısmı, “İşte bunlar sizin dinî ve millî yardımlardan esirgeyip de kasalarda canınız için sakladığınız paralarınızdır...” şeklinde tercüme ederek yaşanan iktisadî sorunlara katkıda bulunmayanlara “bu âyet-i kerîme zekât vermeyenlerin, muâvenet-i ictimâiyeden kaçanların günahını beyan sadedinde nâzil olmuştur. Aman Allahım! Bu ne şiddetli azaptır ne elim istihzâdır? diyerek uyarı imasında bulunmuştur.⁴¹

Kâmil Miras, Ebû Saîd el-Hudri’den rivayet edilen 692. hadisin şerhinde zekâtın; ne zaman farz kılındığı, nisap miktarı, şeri zenginlik, para teorisi ve iktisadî hayattaki değişimin zekât konusuna etkisiyle ilgili birçok hususu bu bölümde geniş olarak değerlendirmiştir. Konu burada değişim döngüsü bağlamında ele alınmaya çalışılacaktır.

İlgili hadis şu şekildedir:

“Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: Beş ukiyyeden (yani 200 dirhem) az miktar(daki gümüş)te zekât yoktur. En aşağı üçer yaşında beş deveden aşağısında da zekât yoktur. 5 vesak miktarının mâdûnunda (ki hurma, üzüm ve hububatta) dahi zekât vâcib değildir.⁴²

Zekât farz kılınmadan önce mali vazifenin çok daha ağır olduğunu ifade eden Kâmil Miras, Bakara suresi 219. ayetinde: “Aziz Peygamberim! Servet sahipleri mallarının ne miktarını infak ve tasadduk edeceklerini senden sorarlar. İhtiyaçtan fazlasını infak ediniz diye cevap ver!”⁴³ geçtiği üzere, “zekât âyeti nâzil olana kadar bu âyet-i kerîmede haber verildiği üzere havâic-i zarûriyyeden fazlası tamamen tasadduk edilirdi

³⁹ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/287.

⁴⁰ “Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: Sahibi tarafından zekât hakkı verilmeyen deve, (kıyamet gününde) besili ve en güçlü kuvvetli hali ile gelerek sahibine musallat olup tabanlarıyla onu çiğner. Zekâtı verilmeyen davar da gayet semiz ve kuvvetli hali ile gelerek sahibine musallat olup tirnaklarıyla onu çiğner, boynuzlarıyla da vurur. Resûlü Ekrem (devam edip) buyurdu ki: Bu hayvanların haklarından birisi de su başında (sütlerinin) sağılması, (fakir ve ebnâ-i sebile tasadduk edilmesidir. Resûl-i Ekrem (yine devam edip) buyurdu ki: Sakın sizden hiçbiriniz kıyamet gününde omuzuna zekâtını vermediği koyununu yüklenip avaz avaz bağırarak ve “Yâ Muhammedi” diye (istimdat ede)rek (bana) gelmesin! Ben ona: Hük-m-i İlâhîden senin için bir zerresini tahfife mâlik ve muktedir değilim. Sana (dünyada) hük-m-i İlâhîyi tebliğ ettim diye cevap veririm. Yine sizden hiçbiriniz omuzunda zekâtını vermediği devesi yüklü bağıra, bağıra ve “Yâ Muhammedi” diye (istimdat ede)rek (bana) gelmesin!. Ben buna da: Hük-m-i İlâhîden bir zerresini senin için tahfife mezun değilim. Sana (dünyada) hük-m-i İlâhîyi tebliğ ettim diye cevap veririm. Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/301-302. Bk. Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Zekât”, 3.

⁴¹ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/302.

⁴² Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Zekât” 4.

⁴³ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/308.

ki, hakikaten çok güçlü. Zekât teşri' buyurulduktan sonra bu yoldaki infak neshedildi."⁴⁴ diyerek bu husustaki değişime dikkat çekmiştir.

Zekât, mali bir ibadet olduğu için iktisatla ilgili birçok kavramla irtibatlıdır. Bu sebeple zekât ibadetinin doğru bir şekilde ifa edilebilmesi için öncelikle bu kavramların doğru anlaşılması gerekmektedir. Bu kavramların başında para gelmektedir. Para her dönem farklı isimler altında değişkenlik göstermiştir. Bu sebeple zekâtın icra edilebilmesi için bazı standartların oluşması gerekmektedir. Nitekim bu husustaki derin tartışmalar konunun önemini açık bir şekilde göstermektedir.

4.1. İktisadî Hayatın Temel Aracı Olarak Para

Para, tarihsel süreç içerisinde değişim döngüsünden en çok etkilenen araçlardan birisi olmuştur. İnsan tabiat ilişkisi ve insanların kendi arasındaki ilişkiler, basitten karmaşıklığa doğru bir süreç izlemiştir.⁴⁵ Demografik yapıdaki değişimle iktisadî hayattaki değişim bu bağlamda paralellik arz etmektedir. Bu sebeple insanlar arasında alışveriş öncelikle takas yoluyla gerçekleşmiştir. Ancak bu uygulama, işlevsel ve esnek olmadığı için süreç içerisinde daha hızlı bir mübadele sistemi ihtiyacı ve arayışını doğurmuştur. Bunun sonucu olarak da para ortaya çıkmıştır.⁴⁶

Çok fonksiyonlu bir özelliğe sahip olan para, tarihsel süreç içerisinde sadece mübadele aracı olmamış aynı zamanda hem ödeme aracı hem hesap birimi hem de servet saklama aracı olarak kullanılmıştır.⁴⁷ Bu özelliğinden dolayı para insanlık kültür tarihinde, günlük hayatta, değişik şekillerde varlığını hep korumuştur.

Miladî 6. yüzyılda, Rasûlullâh (s.a.s.) döneminde, madeni paralar iktisadî hayatın bir aracı olarak kullanılmaktaydı.⁴⁸ Ticari ilişkilerin bir sonucu olarak Arap tüccarları bu paraları kullanıyorlardı. Bununla birlikte özellikle zirai ürünlerde takas usulü de devam etmekteydi. Ancak Rasûlullâh (s.a.s.) para kullanımını teşvik ederek iktisadî hayata belli bir standart getirmek istemiştir. Gerek bireye gerekse topluma haksızlık olabilecek takas uygulamaları yasaklanarak belli şartlara bağlanmıştır. Eğer böyle bir durum olacaksa öncelikle malın para karşılığında satılıp diğerinin parayla değerinde alınması tavsiye edilmiştir. Dolayısıyla para, Rasûlullâh (s.a.s.) tarafından iktisadî hayatın temel aracı olarak kabul edilmiştir denebilir.⁴⁹

⁴⁴ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/308.

⁴⁵ Bk. Ahmed el-Hasenî, *İslâm'da Para*, çev. Adem Esen (İstanbul: İz Yayınları, 1966).

⁴⁶ Muhammed Akram Khan, *Hız. Peygamber'in İktisadî Öğretileri*, çev. Elif Beyza Demirtaş (İstanbul: İgiad Yayınları, 2017), 187.

⁴⁷ Max Weber, *General Economic History*, (United States of America: The Free Press, Glencoe, Illinois, 1927), 179; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 1.

⁴⁸ Hasenî, *İslâm'da Para*, 59-61.

⁴⁹ Khan, *Hız. Peygamber'in İktisadî Öğretileri*, 188.

Bu kavramların başında, dönemin iktisadî hayatında mübadele aracı olarak kullanılan “ukıyye”⁵⁰ gelir. Bir ukıyye 40 dirhem olarak ifade edildiğine göre, altın ve gümüşte zekâtın ölçüsü bu kavram bağlamında oluştuğu için özellikle şer’î ukıyyenin belirlenmesi önem arz etmiştir.⁵¹ Bu sebeple Kâmil Miras, “*fakat dirhem nedir? zaman ve mekâna nisbetle vezni muhtelif olan dirhem in Asr-ı saâdet ve sadr-ı İslâm’daki vaziyeti nasıldır? Şimdi bu cihetleri izah edeceğiz.*”⁵² diyerek dirhem bağlamında geniş bir şekilde paranın İslâm iktisadındaki yerini analiz etmiştir.

Kâmil Miras, dirhem in asıl itibarıyla Fârisîlerin para birimi olduğunu Kâmus şârihine ve Mütercim Âsim Molla’ya (ö. 1235/1819) atfen belirtmiştir. Asr-ı saâdet’te ukıyye ve dirhem in bilindiğini çünkü zekât ve mehir gibi şeri ölçüler ile alışverişin bu parayla yapıldığını da Kâdî İyâz’ın (ö. 544/1149) dilinden nakletmiştir. Ancak piyasada kullanılan bu paralar, İslâm sikkesi olmayıp büyük ve küçük vezinde basılı olarak Fâris ve Rum paraları ile basılı olmayan Yemen ve Mağrib gümüş parçalarından oluştuğunu ifade etmiştir.⁵³

Değişim döngüsünün süreklilik arz etmesinden dolayı dinî hükümlerin üzerine bina edildiği araçların mahiyet ve illet tespiti önem arz etmiştir. Bu sebeple İslâm alimleri bu hususa büyük bir önem vererek, Rasûlullâh (s.a.s.) dönemindeki ölçülerin tespiti için ciddi çabalar harcamışlardır. İslâmî hükümlerin zaman ve mekân üstü olması bu çabayı zorunlu hale getirmiştir. Çünkü değişimle birlikte ortaya çıkan yeni durumlar, farklı yorumlara sebep olarak içtihadî çeşitlilik oluşturmuştur. Dinî hususlarda değişimin getirdiği yenilikler değerlendirilirken öncelikle Rasûlullâh (s.a.s.) zamanındaki durum tespiti, daha sonra da yorumlar bu çerçevede yapılmalıdır. Bu sebeple Kâmil Miras, İmam Nevevî’den (ö. 676/1277): “*1 dirhem in 6 denk, 10 dirhem in de 7 miskal olduğunda ve mekâdîr-i şer’iyyenin bu suretle takdirinde asr-ı evvel ulemâsının icmâi vardır. Miskal ise ne Câhiliye zamanında ne de İslâm devrinde tagayyüre uğramıştır.*”⁵⁴ şeklinde alıntı yaparak durum tespiti yapmıştır.

Konunun önemine binaen, Rasûlullâh (s.a.s.) döneminde kullanılan ve dinî hükümlerde ölçü olarak alınan paranın tespiti hususunda Kâmil Miras, birçok alimden alıntı yapmıştır. Bu alıntılar, özellikle kullanılan paranın mahiyetinin ve farklılığının tespiti üzeredir. Bunlardan birisi de Ebû

⁵⁰ Ukıyye (وقية) lisân-i şeriatta 40 dirhemdir. 1 ukıyyenin 40 dirhem olduğunda ehl-i hadîsin, fukahânın, eimme-i lügatin ittifakı vardır ve bu, ehl-i Hicâz’ın ukıyyesidir. Rıtl gibi bazı miyâlin Şâmîsi, İrâkisi olduğu ve aralarında vezn itibariyle fark bulunduğu gibi ukıyye de muhtelifdir ve her yerin kendine mahsus bir ukıyyesi vardır. Bazı yerde 7 miskale, bazı yerde de 9 miskale bir ukıyye demişlerdir. Fakat her yerde nisaba miyâs olarak şer’an muteber olan ukıyye 40 dirhemdir. Vaktiyle memleketimizde de 1 ukıyye 400 dirhem itibar edilmiş ve bu isim lisanımızda terhîm edilerek okka denilmiştir. Okka ukıyyenin mürahhamı olduğuna göre ukıyye yerinde umumiyetle okka kelimesini istimal etmek bir lâzime-i edebiyeye ise de 40 dirhemden ibaret olan ukıyye-i şefiyyede zihnin 400 dirhemden ibaret olan okkaya zâhib olması korkusuyla bu lâzime-i edebiyeyi icâb-ı şer’iyyeye feda ederek bu kelimeyi aynen istimaline devam edeceğiz. Miras, *Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/309.

⁵¹ Cengiz Kallek, “Ukıyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 42/67-70.

⁵² Miras, *Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/309.

⁵³ Miras, *Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/310.

⁵⁴ Miras, *Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/310.

Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838)⁵⁵ *Kitâbü'l-Emvâl* isimli eserinde yapılmış olan değerlendirmedir. Bu değerlendirmede Arap yarımadasında kullanılan dirhemlerden büyük olanın 8, küçük olanın 4 “denk”⁵⁶ vezninde olduğu ve İslâm geldiğinde Müslümanların zekâtlarını bu iki para birimine göre verdikleri ifade edilmiştir. Daha sonra da sikke basılarken, 6 denk vezninde ve miskale endekslenerek basıldığı belirtilmiştir. Çünkü miskal, insanlık tarihinin her devrinde değişmeyen ve belirli bir standart olarak iktisat tarihinin bir unsuru olarak varlığını korumuştur.⁵⁷

Gelen rivayetlerde, Rasûlullâh (s.a.s.) döneminde üç farklı dirhem tedavülde olduğu görülmektedir. Bu durum, Hz. Ömer'e kadar böyle devam etmiştir. Ancak bu üç farklı para birimi iktisadî hayatta bazı problemlere sebep olmuştur. Öyle ki bir ara Hz. Ömer haraç vergisini birinci sınıf dirhemden tahsil etmek isteyince ashabı haraç, bunun hafifletilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, bu problemi çözmek için bir divan oluşturmuştur.

Bu divan, farklı dirhemleri birleştirerek parada birliği sağlamak için üç farklı dinarın ortalamasını alarak “7 miskal vezninde 10 dirhem” ölçüsünü ortaya koymuştur. Bu ölçü fıkıh literatüründe “yedi miskal vezninde on dirhem” şeklinde meşhur bir fikhî kaide haline gelmiştir. Hz. Ömer zamanında değişen iktisadî hayattan dolayı oluşan bu problem “*tevhîd-i nukûd*” denilen para birliğiyle çözülmeye çalışılmıştır. Bu duruma hiçbir sahabenin itirazı olmadığı için icmânın oluştuğu ifade edilmiştir. Daha sonra da para bağlamında oluşan bütün fikhî hükümler bu ölçüye göre belirlenmiştir.⁵⁸

Kâmil Miras, bu değerlendirmeleri verdikten sonra tembih adı altında İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) bu görüşe muhalif olarak yaptığı değerlendirmeye yer vermiştir.⁵⁹ İbnü'l-Hümâm,

⁵⁵ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838), 154 (771) yılında Herat'ta doğduğu tahmin edilmektedir. Rum (Bizans) asıllı olan babası Ezd kabilesinden bir kişinin âzatlısıydı. Kûfe ve Basra'daki fıkıh, hadis, tefsir ve dil âlimlerinin derslerine devam etti. Sâmerâ'da bir müddet kaldıktan sonra Bağdat'a gitti ve Vali Sâbit b. Nasr b. Mâlik'in çocuklarına hocalık yaptı. Aynı zamanda İmam Şâfiî'den fıkıh okuyarak onunla ilmî tartışmalarda bulundu. Ahmed b. Hanbel'in sohbetlerine katıldı. Kur'an ilimleri ve kıraatle meşgul olurken lugat ve nahiv âlimlerinden de faydalandı. On sekiz yıl Tarsus kadılığı yaptı. 13 (828) yılında Yahyâ b. Maîn'le birlikte Mısır'a gitti. Ebû Ubeyd 224 yılı Muharrem ayında (Aralık 838) burada vefat etti. Zülfiakar Tüccar, “Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10/244-246.

⁵⁶ Denk ya da Danık: Dirhem altıda bir kadar ağırlık birimidir. Yunancadan Arapçaya geçmiş bir kelimedir. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî, *el-Mişbâhu'l-münîr*, thk. Abdülazim eş-Şenavî, (Kahire: Dârü'l-Mâarif, 770 H.), 201; M. Necmüddin el-Kürdî, *Şer'i Ölçü Birimleri ve Fıkhi Hükümleri*, çev. İbrahim Tüfekçi (İstanbul: Buruc Yayınları, 1996), 50.

⁵⁷ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/311.

⁵⁸ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/313.

⁵⁹ Tembih: Muhakkik İbnü'l-Hümâm'ın, 10 dirhem 7 miskale müsâvatı düsturu hakkında mühim bir mütalaasına şahit oluyoruz. İbnü'l-Hümâm diyor ki: Sarîh olarak mâlûm olduğuna göre, devr-i Fârûkî'de kabul edilen bu vezindeki dirhem Asr-1 saâdet'te câri değildi. Nusûs-ı ehâdîsten şüphesiz ve kati olarak müstefâd olan şudur ki, Resûl-i Ekrem zekâtı 200 dirhemde 5 dirhem gümüş hesabıyla takdir buyurmuştur. Zekât âmilleri vasıtasıyla da bu hesap üzere tahsil ettirmiştir. Fakat Asr-1 saâdet'te dirhem mütehâlif olduğuna ve bu suretle ukıyye de tehâlîf edeceğine göre, 200 dirhem nisab Asr-1 saâdet piyasasında tedavül eden muhtelif vezindeki paralardan hangisi ile zekât hesap ve eda edilecektir? Bu cihet bildirilmemiştir. Dirhem-i kebîr ile hesap edilmesi şeran matlub ise, bundan az bir vezin ile ve 10 dirhem 7 miskale müsâvatı hesabı ile zekâtın takdiri câiz olmaz. Asgari dirhemle hesap edilmesi şeran matlub ise,

Rasûlullâh (s.a.s.) dönemindeki farklı kullanımlara atıfta bulunarak alternatifleri teke indirmenin doğru olmayacağını, çözüm olarak da Rasûlullâh (s.a.s.) döneminde uygulanan en küçük dirhem ölçüsünün asgari sınır olarak belirlenmesi gerektiğini ifade ederek farklı tercihlerin serbestliğini savunmuştur. Bu da Hz. Ömer zamanında belirlenen 7 miskal vezninde 10 dirhem değil de 5 miskal veznindeki 10 dirhem alt sınır olarak belirlenmesidir.⁶⁰

Toplumsal değişimin bir sonucu olarak iktisadî hayatta oluşan diğer bir gereksinim ise para basımıdır. Bu bağlamda ilk İslâm parasının ne zaman basıldığı sorusuna cevap arayan Kamil Miras, İbn Sa'd (ö. 230/845) ve Vâkıdî'den (ö. 207/823) yapılan nakillerde; ilk İslâm parasının Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) tarafından hicri 75. yılda basıldığını ve Vâkıdî'nin, basılan bu paranın cahiliye dönemindeki miskalin ölçü alınarak, 10 dirhem 7 miskale eşit gelecek şekilde basıldığını ifade ettiğini belirtmiştir.⁶¹ Her ne kadar eskiden İslâm parasının hurma çekirdeği şeklinde olduğu ve Hz. Ömer zamanında yuvarlak bir hale getirilerek üzerine kelime-i tevhit lafzının işlendiğine dair rivayetler⁶² olsa da haddi zatında Hz. Ömer zamanında ki bu paralar hususi bir özelliğe sahip olup devletçe kullanılmış değildir.⁶³

Abdülmelik zamanında basılan paranın iktisadî hayatta yaptığı değişime de dikkat çeken Kâmil Miras, bundan sonra yabancıların parasının kullanılmadığını ve bunları kullananlara da ağır cezalar getirildiğini ifade etmiştir.⁶⁴

Ayrıca Müslümanların iktisadî hayatında önemli bir değişiklik yapan bu uygulamanın gerekçesi olarak da Abdülmelik'in, Doğu Roma İmparatorluğu'na, baş tarafında unvan olarak (قل هو الله احد) "De ki Allah tektir" ve sonunda da tarih yerine Rasûlullâh'ın (s.a.s.) isminin yazıldığı resmi yazıyı gönderdiğinde; İmparator'un sinirlenerek bu uygulamanın terk edilmesini, bir kere daha böyle bir resmi yazı gönderilirse memleketinizde tedavülde olan paralarımızın üzerine, peygamberinizin ismini hoşunuza gitmeyecek şekilde yazarız diye tehdit emesini⁶⁵ Makrîzî'den (ö. 845/1442) naklen

Hazret-i Fârûk devrinin düsturu hesabîsi ve dirhem-i sagir ile mütehakik olan vücûbun nefyini icap eder. Binaenaleyh en doğrusu nisâb-ı zekâtın dirhem-i sagir ile yani 5 miskal vezninde 10 dirhem hesabı ile takdir edilmesidir. Resûl-i Ekrem derâhim-i mütehâlifeden hiçbirini ile takyid etmeyerek, "5 ukıyyenin mâdûnunda zekât vâcip değildir" buyurduğuna göre, dirhem-i sagir ile hesap edilen ukıyye de nassın dâire-i şümûlünde dahil bulunur. Bu cihetle Kâdîhan'ın naklettiği üzere bir kısım fukahânın belde halkı için kendi memleketlerinde câri olan dirhemleri muteberdir" suretindeki ictihadları, bence şu suretle takyid edilmelidir: "O beldelerin dirhemleri, Resûl-i Ekrem zamanının asgari dirhemi olan 5 miskal veznindeki 10 dirhemden noksan olmamak şartıyla" Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/314.

⁶⁰ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/314.

⁶¹ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/316.

⁶² Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed, el-Makrîzî, *Resailü'l-Makrîzî*, thk. Ramazan el-Bedrî - Ahmed Mustafa Kasım (Kahire: Dârü'l-Hadis, 1998), 160.

⁶³ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/316.

⁶⁴ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/317.

⁶⁵ Makrîzî, *Resailü'l-Makrîzî*, 161.

vermiştir.⁶⁶ Bunun üzerine sınırlanan Abdülmelik, hemen ilmi bir heyet oluşturur ve bu heyetin öncülüğünde İslâm parası basılarak tedavüle sokulmuş ve diğer yabancı paralar tedavülden kaldırılmıştır.⁶⁷

İktisadî hayattaki değişimi etkileyen faktörlerin çok çeşitli olabileceğini açıkça gösteren bu örnek, psikolojik bir etkenin toplumların hayatında nasıl büyük değişimlere sebep olduğunu da göstermektedir. Tarihte küçük bir kıvılcımla oluşan büyük değişim örnekleri çokça bulunmaktadır. Bu şekilde oluşan değişim döngüsü sürekli olarak yenilenmektedir.

4.2. Değişen İktisadî Hayat ve Standart Ölçülerin Önemi

Kâmil Miras, “*Veznin Ehemmiyeti, Senceler ve Cam Dirhemler*” başlığı altında, değişen iktisadî hayatta sürdürülebilir bir ölçü olarak belli standartların belirlenmesinin önemi üzerinde durmuştur. İslâm’ın başlangıcından itibaren standart ölçülerin belirlenmesi, korunması ve denetlenmesine büyük önem verildiğini ifade etmiş ve bu önemin İslâm’ın ilk parasının basıldığı Abdülmelik zamanında da görüldüğünü belirtmiştir.⁶⁸ Bunun için de “senceler” denilen camdan üretilmiş, basılan dinar ve dirhemlerin; basım tarihini, ağırlık ölçülerini ve bazı durumlarda kimin tarafından basıldığını gösteren araçların⁶⁹ yapıldığını vurgulamıştır. Daha sonra da Makrûzî’den alıntı yaparak bu standartların süreci hakkında daha geniş bilgiler veren Kâmil Miras, bu sencelerle İslâm parasının kontrol edildiğini vurgulamıştır. Ayrıca İslâm iktisat hayatında denetimin önceleri halifelerin yetkisinde olduğunu ancak Hârûnürreşîd (ö. 193/809) döneminde bu yetkinin vezire devredildiğini, bunun sonucu olarak da sadece dinarlara önem verildiğini dolayısıyla dirhemlerde bozulma meydana geldiğini belirtmiştir.⁷⁰

Bu tespitler, iktisadî hayatta meydana gelen değişimler ve sonuçları hakkında önemli bilgiler vermiştir. Değişim faktörleri artıp çeşitlendikçe bu bağlamda oluşan problemler ve çözümler de aynı şekilde paralellik arz etmiştir. Özellikle iktisadî hayatta bunun etki ve sonuçları daha hızlı bir şekilde görülmüştür. Nitekim Kâmil Miras; Hârûnürreşîd zamanında dinara önem verilince daha önce 21 ayar olan dirhem 23 ½ oranına kadar çıktığını, benzer durumun Emeviler zamanında dirhemlerde görüldüğünü belirtmiştir. Bu sebeple dirhem ayar kalitesini göstermek için (بَح) “bah” şeklinde işaret konulduğunu, bu işaretin daha sonra “bah bah” şeklinde çifte olarak geldiğini ifade etmiştir.⁷¹ Bu uygulamalar, iktisadî hayattaki değişimlerin ihtiyaca binaen sürekli yeni çözümler ürettiğini gösteren verilerdir.

⁶⁶ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/319.

⁶⁷ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/319.

⁶⁸ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/334.

⁶⁹ Hamevî, *el-Mişbâhu'l-münîr*, 291.

⁷⁰ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/335

⁷¹ “بَح” (Bah): Bir şeyden razı olunduğunda söylenen bir kelimedir. Hamevî, *el-Mişbâhu'l-münîr*, 37.

Bu hususta Kâmil Miras'ın Makrîzî'den naklettiği diğer bir örnek ise dinarın vezninin korunduğu halde dirhem'in vezninin korunamamasıdır. Öyle ki dirhem'in değeri peyderpey 3 habbe kadar eksilmiştir. Hicrî 178'de bir kırat, 184'te 4 kırat ve 1.5 habbe kadar inmiştir.⁷² Bu durumun, dirhemlerin vezninin üçte bir derecesine kadar düştüğünü ve değiştiğini gösterdiğini ifade eden Kâmil Miras, mühim bir mesele olarak ifade ettiği dirhem ve dinar arasındaki kadim oranın da bozulduğunu belirtmiştir. Ayrıca Asr-ı saâdet ve Abbâsîler dönemi dahil 1 dinarın 10 dirhem oranında olduğunu ancak daha sonra dirhemlerin ayarında eksilmeler olduğunu belirterek Makrîzî'den aldığı şu örnekle ortaya koymuştur: "Dirhemlerin ayarı o kadar düşmüş ki hicri 339 senesinde Mısır'da 1 dinar 34 dirhem şeklinde bir oran oluşmuştur. İktisadî hayattaki bu bozulma halka yansıyor huzursuzluk oluşturunca hükümet, sarraflara gümüş dağıtarak yeni dirhemler basmak zorunda kalmıştır. Eski dirhemleri tedavülden kaldırmış ve elde bulunan dirhemler de değiştirilmiştir."⁷³ Mısır'ın, zenginlik bakımından, o dönemde ki İslâm diyarında bugünkü İngiltere mesabesinde olduğunu ifade eden Kâmil Miras, altın mahzenine sahip olan bu belde böyle ise diğer İslâm diyarlarının durumunun bundan daha kötü olacağını belirtmiş ve Asr-ı saâdet döneminden uzaklaştıkça iktisadî hayatta gerçekleşen değişimlere işaret etmiştir.⁷⁴

4.3. Değişen Paraların Zekâtı

İnsanlık kültür tarihinde kullanılan farklı paralara değinen ve İslâm iktisadında meydana gelen değişim sürecini geniş bir şekilde ele alan Kâmil Miras, değişen paralarda zekâtın nasıl olacağını da ele alarak, bu hususta mezheplerin farklı değerlendirmelerine yer vermiştir. Daha önce dinarın ve dirhem'in zekâtı hakkında değerlendirmelerine yer verdiğimiz Kâmil Miras, bu bölümde ise iktisadî hayatın değişmesiyle oluşan ihtiyaçların giderilmesi için icat edilen yeni paraların zekâtı hususundaki değerlendirmelerine yer verilecektir.

Kâmil Miras'ın değerlendirmelerinde; iktisadî hayattaki değişim, bu değişimin ortaya çıkardığı sorunlar, fakihlerin bu sorunları çözerken kullandıkları metotlar ve sonuçları gibi değişim döngüsünü sürekli hale getiren boyutlar ele alınacaktır.

4.3.1. Felslerin Nisabı ve Zekâtı

İslâm iktisat hayatındaki değişimin bir sonucu olarak ortaya çıkan ilk para olan "felsler" in tanımına⁷⁵ yer veren Kâmil Miras, öncelikle iktisadî hayatta önemli bir yeri olan ve uzun süre kullanılan altın ile gümüşe vurgu yapmıştır. Daha sonra da bu madenlerin, azlığından dolayı değişen ve gelişen iktisadî hayatın ihtiyaçlarına karşılık veremediğinden bahsetmiştir. Bu çerçevede

⁷² Makrîzî, *Resailü'l-Makrîzî*, 163.

⁷³ Makrîzî, *Resailü'l-Makrîzî*, 169.

⁷⁴ Miras, *Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/336.

⁷⁵ Fels "fâ"nın fethi ve "lâm"ın sükûnu ile ve eski tabirine göre, pula ve mangıra denir. Altın ile gümüşten başka madenî para demektir. İbrahim Artuk, "Fels", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 22/309-311.

alışverişte oluşan küsuratların karşılanması için “mangır” kullanımının zorunlu hale geldiğine değinmiştir. Ayrıca ilk toplumlarda küsurat için yumurta, ekmek parçası, boncuk gibi şeylerin kullanıldığını da Makrîzî’den nakletmiştir.⁷⁶ Bu durum, toplumların değişim sürecinde oluşan ihtiyaçlarını gidermek için farklı araçlar kullanarak çözümler ürettiğini de göstermektedir.

Bu ihtiyaç, İslâm iktisat hayatındaki değişimde de kendisini göstermiştir. Abdülmelik zamanında basılan İslâm dinar ve dirhemi için küsurat olarak bakır kullanılmıştır. Daha sonraları da ihtiyaca binaen kalay ve demir gibi madenlerden yapılan paralara “fels” ismi verilmiştir. Bu felsler, altın ve gümüş gibi hakiki bir değeri olmayıp, itibari bir değere sahipti. Ya da insanlar kendi aralarında bir kıymet taktidir edip o şekilde kullanırlardı.⁷⁷

Kâmil Miras, ehli rivayetin nakilleri arasında felslerle ilgili bir bilginin olmamasını; Asr-ı saâdet ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminde bu paralar kullanılmadığından bunlar hakkında herhangi bir hükmün oluşmadığı şeklinde yorumlamıştır. Daha sonra felsler kullanılmaya başlanınca fakihlerin bu paralardan bahsetmeye, bunlar hakkında zekâtın nasıl olacağını tartışmaya ve içtihatlarda bulunmaya başladığını ifade etmiştir. Bu tartışmaların da özellikle bu paralarda zekâtın olup olmayacağı, aynından mı yoksa kıymeti üzerinden mi gerçekleşeceği bağlamında gerçekleştiği belirtmiştir.⁷⁸ Değişim ve içtihat ilişkisini ortaya koyan bir durum, özellikle iktisadî hayatta çokça görülmektedir. Çünkü iktisat, hayatın en dinamik alanlarından birisidir. Bu sebeple içtihadı mahal olan en geniş alan, iktisadî hayat olarak görülmektedir.

Değişimle birlikte meydana gelen yeni durumlarla ilgili hüküm inşa edilirken, fıkıh usulcülerinin kullandığı metotların başında kıyas gelmektedir. Kur’an’da ve sünnette hükümlerin üzerine inşa edildiği araçlar, kendi döneminin araçları olduğu için daha sonra oluşan araçlar değerlendirilirken kıyas delili işletilmiştir. Ancak her fakih bu delili aynı şekilde işletmediği için de farklı sonuçlara gidilmiştir.⁷⁹ Bu bağlamda konuyla ilgili olarak Kâmil Miras:

“Piyasada tedavül eden bu paranın madeni hakkında nas olmadığı için kıyas tarikine gidilmiştir. Makusün aleyh olan nakdeyne yani altın ile gümüşe ait olan vücûbu zekât hükmü, bu iki madenin semen-i malî olmalarından dolayı mıdır? Yoksa aynından yani altın ve gümüşün zatî kıymetlerinden dolayı mıdır? Diğer bir tabir ile bu iki maden hakkındaki vücûb-ı zekât hükmü, bunların semen-i malî olmaları gibi bir vasf-ı ârizî ile muallel bir hükm-i şer’î midir ki, fülûs ile aralarında kıyâs-ı câri olabilsin, yoksa ta’lîlî bir hüküm değildir ki kıyas mümkün olmasın? Hilâfiyata ve mezâhib-i fikihiyyeye dair kitaplarda gördüğümüz muhtelif icthadlar bu iki nokta etrafında toplanıyor.” diyerek mezheplerin farklı yaklaşımlarına yer verir.⁸⁰

⁷⁶ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/338.

⁷⁷ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/338.

⁷⁸ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/338.

⁷⁹ H. Yunus Apaydın, “Kıyas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 25/528-538.

⁸⁰ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/338.

Felslerin zekâtıyla ilgili olarak Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ile İmam Şâfiî'nin içtihatlarının müsbet ve açık olduğunu ifade eden Kâmil Miras, öncelikle Hanefi mezhebine mensup farklı alimlerden nakillerden sonra özet olarak şöyle bir değerlendirme yapmıştır:

“Hanefîler’e göre nakdeyn olarak ifade edilen altında ve gümüşte zekâtın vacip olma illeti, bu iki madenin fitrî ya da örfî olarak devam edip gelen değerleriyle ilgili şeri bir hüküm olmasıdır. Bu şekilde “semen” olarak tedavülde bulunan, nemalanan ve ticari fayda sağlayan fülûs da altın ve gümüşe kıyas edilerek zekâta tabi olur. Ayrıca fülûsun, değeri arttığından sahibi ister ticarete ister kendi ihtiyaçları isterse de biriktirsin, altından ve gümüşten hiçbir farkları olmayacak şekilde zekâta tabi olur. İmam Şâfiî'nin içtihadı da buna benzer şekildedir.”⁸¹

Mâlikîler'in felsler hakkındaki içtihadının farklı olduğunu ifade eden Kâmil Miras, “Mâlikîler'in kavî-râcihine göre, damgalı felslerde yani altın ile gümüşten başka rayiç olan herhangi madenî parada zekât vacip değildir.” dedikten sonra, onların en meşhur kitabı olan *el-Müdevvene*'den⁸² “200 dirhem gümüş kıymetinde yılanmış fülûse mâlik olan kimseye zekât yoktur. Meğer ki bu fülûs, tedavülde bulunup da ticaret metâi gibi takvim edile!” alıntısını yapmıştır.⁸³ Bu görüş, genel olarak mezhep içinde ifade edilenin aksine yorumlanmış ve asıl maksadın: “Fülûs gerek ticaret metâi olsun gerek rayiç semen olarak ticaret hayatında kullanılsın. Her iki halde urûz gibi takvim edilerek nisab ve zekân tayin ve ihraç edilir. Eğer ticarete kullanılmayarak sahibi kendi havâici için istimal veyahut iddihâr ederse, kavî-râcihine göre ne aynından ne de kıymeti üzerinden zekât lâzım gelir” demek olduğu şeklinde yorumlandığını ifade eden Kâmil Miras, Maliki fakihlerin ticarete kullanılan felslerde zekâtın gerekli olduğunu kabul ederek mezhebin

⁸¹ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/340.

⁸² Kâmil Miras, bu eseri *Tecrîd-i Sarîh*'te 97. dipnotta Kâtib Çelebi'den naklen şu şekilde tanıtmıştır: “*el-Müdevvene*, Ebû Abdullah Abdurrahman b. Kasım el-Mâlikî'nindir. Mâlikî mezâhibine dair yazılan ilk eserlerden birisi olup en meşhur ve muteberidir. *el-Müdevvene*'nin müellif-i muhteremi İbn Kasım, İmam Mâlik'in ehass-ı ashabından âlim ve zâhid bir zat idi. İmam Mâlik'ten ilim aldıktan sonra Mısır'da Mâlikî mezhebini neşr-ü tedvine sa'y ederek *el-Müdevvene*'yi yazmıştır. 191 tarihinde Mısır'da vefat etmiştir. Bu kıymetli Mâlikî kitabı üzerine pek çok şerh yazılmıştır. Kâdî Ebû'l-Fadî lyâz'ın da *et-Tenbihâtü* vardır ki, bu *et-Tenbihât* üzerine de tehzibler, talikler yazılmış, ihtisar da edilmiştir.” Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/340. Geniş bilgi için bk. Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-fünun*, thk. Mehmed Şerafeddin Yalçınkaya, (Beyrut: Dârü İhyai't-Türasi'l-Arabi, t.y.), 2/1644. Ancak Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi “*el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*” maddesinde eserin Mâlikî fakihlerinden Sahnûn'a (ö. 240/854) ait olduğu belirtilmiştir. Mâlik'in ders halkasında olan Esed b. Furât İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden İbnü'l-Kâsım ile birlikte çalışması sonucunda *el-Esediyye* isimli eser ortaya çıkmıştır. Sahnûn, İbnü'l-Kâsım'la beraber Mâlik'in ve halkasının fikhî birikimi üzerinde yeniden çalışmaya başlamıştır. Sahnûn bu çalışmasında *el-Esediyye*'yi Mâlik ile irtibatı açısından gözden geçirmiş, öte yandan bu eserde yer almayan Mâlik'e ait görüşleri toplamıştır. Ayrıca bu çalışma, eserin yeniden tasnifi, fikhî meselelere yer yer hadis ve âsârın ilâve edilmesi ve İbnü'l-Kâsım'ın şahsî görüşleri ve diğer birçok bilginin ayıklanmasını da kapsamaktadır. Bu gözden geçirme ve düzenleme sonucunda oluşan metne *el-Müdevvene* adı verilmiştir. *el-Müdevvene*'nin muhtevasını temelde Mâlik ve İbnü'l-Kâsım'ın görüşleri teşkil etmekle birlikte Mâlik'ten önce ve sonra yaşamış bazı Medineli fakihlerin yanı sıra Suriye ve Irak âlimlerinin görüşlerine de rastlanmaktadır. Bk. Ali Hakan Çavuşoğlu, “*el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 31/469-472; Ali Hakan Çavuşoğlu, “Sahnûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/534-538; Şükrü Özen, “İbnü'l-Kâsım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/103-104.

⁸³ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/340.

meşhur olan görüşünü ve menfi içtihadını te'vil ile meşgul oldukları şeklinde olumsuz bir imayla değerlendirmiştir.⁸⁴

Görüldüğü üzere iktisadî hayattaki değişimin ve oluşan yeni araçların mezhepler arasında farklı yorumlarını değerlendiren Kâmil Miras, ağırlıklı olarak Hanefi ve Maliki mezheplerinin görüşlerine yer vermiştir. Maliki mezhebinin görüşünü imalı olarak eleştirerek tercihinin Hanefi mezhebinin görüşü olduğunu göstermiştir.

4.3.2. Evrak-ı Nakdiyyenin Zekâtı

Kâmil Miras, İcadı ve kullanımı itibariyle paralar arasında en son ve nispeten de en yeni olarak ifade ettiği “varaka-i nakdiyyenin” kullanımının milâdî 13. yüzyıla kadar dayandığını belirttiikten sonra özetle şunları ifade etmiştir: “İktisadî hayatta önemli bir yer tutan kâğıt paralar ilk etapta Çin’de ortaya çıkmıştır. Çinliler, siyah dut ve böğürtlen yapraklarından elde ettikleri kağıtlardan para yapıp kullanmışlardır. Daha sonra İran ve Avrupalılar bu parayı kullanmaya başlamışlardır. Zamanımızda ise ister medeni ister bedevî olsun dünyanın her tarafında altından ve gümüşten ziyade bu kâğıt paraların tedavülü umumi bir örf olmuştur.”

Varaka-i nakdiyyenin genel seyrinden bu şekilde bahsettikten sonra zekâtlarıyla ilgili olarak da şunları söylemiştir: “Bu kâğıt paranın çokça kullanılıp, alışverişte mübadele aracı olarak altının ve gümüşün yerini tutmasıyla beraber servet biriktirme aracı olmasından dolayı da zekâtının verilmesi gerekli olmuştur. Çünkü fakirin hakkı olan zekâttan mahrum etmemek, zekâtın hikmetinin gereği ve adaletle hükmetmenin göstergesidir. Bir de kâğıt paradan zekât alınmasının kabul edilmesi, hasis ruhlu zenginlerin mallarını kâğıt paraya çevirerek zekâttan kaçmak yolu kapatılmış olur. Bunlar, kâğıt parada zekâtın olmasının aklî delilleridir.”⁸⁵

İktisadî hayattaki değişimin bir sonucu olarak kâğıt paranın icat edilmesi, fikhî konumunun belirlenmesi için de yeni değerlendirmelerin yapılmasını zorunlu hale getirmiştir.⁸⁶ Kâmil Miras’ın yukarıda vurguladığı şekliyle, değişimle birlikte oluşan yeni araçların fikhî konumları belirlenirken illet ve hikmetten bağımsız olarak sadece lafzi bir yorum yapıldığında hukuki bir boşluğun ve hile-i şeriye mantığıyla hareket edenlerin fakirleri zekât hakkından mahrum etme gibi risklerin oluşabileceğini ifade etmiştir.⁸⁷

Kâmil Miras, kâğıt paraların güncel dilimizde İngilizce adıyla “banknot” şeklinde yaygın kullanıldığını ifade etmiştir. Literatürdeki tanımına, Şemseddin Sâmî Bey’in *Kâmus-ı Türki’sine* atıfta bulunarak: “İngilizce banka kâimesi, her memlekette millî bankasının akçe makamında tedavül etmek üzere

⁸⁴ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/341.

⁸⁵ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/341.

⁸⁶ Bk. Nikolaus A. Siegfried, “İslâm Hukuk Düşüncesinde Kâğıt Para Kavramı”, çev. Muhammed Tayyib Kılıç, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2011), 271-294.

⁸⁷ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/342.

çıkardığı muhtelif miktar ve kıymetli kâime-i nakdiyye” diye tarif ediyor⁸⁸ şeklinde yer vermiştir. Daha sonra da kâğıt paraların zekâtını belirlerken nasıl bir yol tutulacağını gündeme getirdiği şu sorularla çıkarımlara gitmiştir: “Şimdi varaka-i nakdiyye, kâime-i nakdiyye, banknot dediğimiz bu kâğıt paralar fels hükmünde sayarak zekâta tâbidir, diyecek miyiz? Bunun da vaz’î ve itibarî olan kıymetini, hilkî ve hakiki kıymet yerine kabul edecek miyiz? Altın ile gümüş zekâtının vücûbu, bir hükm-i muallel veyahut gayri muallel olduğuna göre mevki-i tedavüldeki felsler hakkında câri olduğunu yukarıda gördüğümüz ihtilâfın, bu varaka-i nakdiyye hakkında da tamamıyla câri olduğuna hükmedebilecek miyiz? Bunun da bir semen-i râyic olduğuna bakarak, ticaret metânının takvîmi hakkında yakında göreceğimiz kıymet nehcine bunu da ilhak ve sevk edebilecek miyiz? Yoksa varaka-i nakdiyye fels hükmünde değildir, diyerek ve bu tevâlî eden istifhamlara toptan menfi bir cevap vererek, “Varaka-i nakdiyyede zekât yoktur” mu diyeceğiz?”⁸⁹

Kâmil Miras, yeni çıkan kâğıt paraların fikhî konumunu belirlemeye çalışırken, yukarıda sorduğu sorulardan anlaşılacağı üzere, daha önce fikhî konumu belirlenmiş “nakdeyn” olarak ifade edilen altın ve gümüş ile yine bunlara kıyas edilerek hükmü belirlenen “felsler” üzerinden bir kıyasta bulunmuştur. Bu kıyası yaparken de ilk olarak kâğıt para ile felslerin ana maddesine vurgu yapmıştır. Birisi kâğıttan diğeri de madenden yapıldığı için bunları aynı hükme tabi tutmanın imkânsız gibi görüldüğünü belirtmiştir. Ancak daha önce felsler maden olduğu için yine maden olan altına ve gümüşe dahil edilerek zekâtları belirlenmiş olabileceğini ancak para kâğıt olduğu için bunlara kıyas edilemeyeceğini zannedenlerin de olabileceğini belirten Kâmil Miras, bu farkın kıymet üzerinde hiçbir etkisi yoktur diyerek kıymet üzerinden bir illet bağı oluşturmuştur.

Kıymetin kaynağını da: “Çünkü nakdî rayic kıymetini, milletin irâde-i umûmiyyesi vazeder ve teamül ile muteber olur. Tedavülü de irâde-i umûmiyyenin tecellisidir. Zamanımızda dünyanın her tarafında câri olan İktisadî örf budur. Binaenaleyh bugün nakit olmakta az olsun, çok olsun zatî kıymetin hiç tesiri yoktur.” şeklinde açıklamıştır.⁹⁰

4.3.3. Tağşişe Uğrayan Paranın Zekâtı

Toplumsal değişimin bir sonucu da ahlaki yozlaşmayla başlayan aldatmanın yaygınlaşması ve iktisadî hayata yansımalarıdır. Bu durumun en açık örneklerden birisi de madeni paranın muhteviyatında bulunan altın ve gümüş miktarının azaltılmasıyla gerçekleşen parada tağşiştir.⁹¹

Kâmil Miras, tağşişe uğramış paranın zekâtı konusunu değerlendirirken öncelikle “Kim ki bize hile ve hıyanet ederse o bizden değildir”⁹² hadisine atıfta bulunmuştur. Asr-ı Saâdet’te ve Hulefâ-yi Râşidîn

⁸⁸ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (İstanbul: Dersaadet Yayınları, 1317 h.), 1/277; Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/341.

⁸⁹ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/341-342.

⁹⁰ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/343.

⁹¹ Muhammad Umer Chapra, *İslâm İktisadında Ahlak ve Adalet*, çev. Mehmet Saraç (İstanbul: İSİFAM Yayınları, 2018), 12.

⁹² Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arâbi, 1991), “İmân”, 164.

döneminde paranın ayarını bozmak suretiyle paraya hıyanet edilmediğine dikkat çekmiştir. Daha sonra da Makrîzî'den naklen, parada ilk tağşişin hicri 64 yılında Ubeydullah b. Ziyâd tarafından Basra'dan kaçarken gerçekleştiğini, benzer uygulamaların Muâviye zamanında da görüldüğünü ancak hicri 3. asırda yaygınlaştığını ifade etmiştir.⁹³

Paradaki bu değişim, doğal olarak İslâm hukukçuları tarafından değerlendirilmiştir. Acaba tağşiş edilen paraların zekât ve nisabı, bu paraların ihtiva ettikleri değerli madenin miktarı mı? yoksa piyasada rayiç olan değeri mi? dikkate alınacak şekilde tartışılıp farklı sonuçlara gidildiğini ifade eden Kâmil Miras, bu tartışmalarda tağşişin niteliğine ve farklı fikhî saiklere göre yapıldığını Maliki ve Hanefi mezheplerinin görüşlerine atıfta bulunarak ortaya koymuştur.⁹⁴

4.3.4. Nisapta ve Zekâtta Paranın Adet Kıymeti Yöntemini Kullanma

İktisadî hayattaki mali araçların değişmesi zekât konusunu doğrudan etkilemiştir. Bu bağlamda her değişimde konunun fikhî boyutu değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerde öncelikle İslâm'ın ilk dönemlerinde referans alınan ölçüler gündeme gelmiştir. Bu hususta Kâmil Miras, öncelikle İslâm'ın ilk dönemindeki referans değerlere atıfta bulunmuştur. Hz. Ömer zamanında standart hale gelen ve “vezn-i seb'a” olarak ifade edilen 7 miskal ölçülerine göre basılan paraların zekâtının hem vücûbu hem de edasının sayıyla hesap edildiğini, 200 dirhemden de 5 adedinin ayrılıp kolay bir şekilde verildiğini ifade etmiştir.⁹⁵ Süreç içerisinde vezinlerin ve paraların birçok değişime uğramasına rağmen gerek Abbâsîler gerekse diğer İslâmî bölgelerde “vezn-i seb'a”nın referans olarak kullanılmaya devam edildiğini ifade eden Kâmil Miras, özellikle hicri 8. ve 9. asırda küçük çapta da olsa düşüşlerin olmasına rağmen bu referans değerlerin devam ettiğini, önemli olanın kırta bir'den aşağı düşmemesi şartıyla adetle hesaplanıp verilmesi olduğunu, hatta bu uygulamanın Osmanlı'da Fatih dönemine kadar sürdüğünü belirtmiştir.⁹⁶

Ancak iktisadî hayatta ki değişimden dolayı, her zamanın ve mekânın dirhemi bu standart ölçüye uymadığı gibi bu ölçünün üçte birine kadar düşen oranlarda görülmüştür. Fatih devrinden sonra Osmanlı akçelerinin 4 tanesi 1 dirheme kadar düştüğünü hatta Sultan Mahmud zamanında akçe bırakılıp 6 dirhem vezninde gümüş paralar basıldığına işaret eden Kâmil Miras, bu durumda zekâtın adede göre değil de vezne göre belirlenip verildiğini, ayrıca son zamanlarda yazılan fıkıh kitaplarında değişen ölçülere göre hesaplar yapıldığını ve bu uygulamanın bugün de devam ettiğine işaret etmiştir.⁹⁷

İslâm'ın beş temel esasından birisi olan zekâtın; farklı ölçü birimleri ve piyasa değerleri, “vezn-i seb'a”nın altında ya da üstünde oluşan referans değerleri, paraların tağşişi gibi değişen iktisadî

⁹³ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/357.

⁹⁴ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/357.

⁹⁵ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/359.

⁹⁶ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/360.

⁹⁷ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/360.

şartlar ve araçlar bağlamında hesaplanıp ifa edilmesinin birtakım zorluklara sebep olduğuna dikkat çeken Kamil Miras, çözüm olarak; her memleketin birbirinden farklı da olsa kendi yerel ölçüleriyle 200 adette 5 tanenin verilmesi şeklinde, sayıyla hesaplanarak verilmesi gibi yeni bir içtihadın oluştuğunu belirtmiştir. Daha sonra da özellikle paranın taşşışıyla oluşan problemlerin çözümünün kolay olmadığını; “*Bu maşşûş altın ve gümüşü kim tasfiye edecekti? ve bu galebeyi kim tayin edebilecekti?*” gibi sorularla ortaya koyup, “*gerçi bunu, maşşûş esmânın piyasadaki revacı ve daha açık bir tabirle her memleketin kendi örfü ve teâmülü tayin edecekti.*” şeklinde klasik cevaba yer verse de değişim döngüsün oluşturduğu bu problemin köklü bir çözüme ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir.⁹⁸

Kâmil Miras, bu hususta değişim ve içtihat ilişkisini ortaya koyan bir örneğe yer vermiştir. Bu örnek, İmam Ebû Yûsuf’un öğrencilerinden Bısr b. Gıyâs el-Merîsî’nin (ö. 218/833) “*Artık nisab ve zekâtta vezne değil, adede itibar edilmelidir*” şeklindeki fetvasıdır. Yani bir şehirde tedavülde olan dirhem ve vezni, ayarı ve diğer herhangi bir özelliği nasıl olursa olsun, 200 dirhemde 5 adet zekât lazım olacağı içtihadıdır.⁹⁹

Merîsî’nin bu içtihadını, “*bu hususta ilk yükselen ses*”, “*bu içtihadı ile Merîsî icmâdan örfe intikal demek olan çok mühim bir inkılâb-ı fikhî*”, “*hastalığın ve zaruretten tam mihrakına parmak basan*” ve “*sadâ-yı içtihad*” olarak ifade eden Kâmil Miras, bu içtihadın çok ses getirdiğini ve ilim alanında kasırğa etkisi yaptığını belirtmiştir. Bununla birlikte “*hark-ı icmâ*” olarak ifade edilen icmâyâ muhalefet, ilmi bir sistemi bozmak ve icmânın zevali olarak eleştirilmiştir. Ayrıca fetva sahibi Merîsî’nin; i’tizâl eden ve felsefeyle ilgilenen bir bidatçi olarak itham edildiğini hatta bu işin tekfire kadar götürüldüğünü, son olarak da İmam Ebû Yûsuf’un kendisinden yüz çevirdiği iddia edilmiştir. Ancak bunların hiç birisinin doğru olmadığını belirten Kâmil Miras, Merîsî’nin biyografisine¹⁰⁰ atıfta bulunarak ortaya koymuştur. Ayrıca Merîsî’nin, bu içtihadının hocası Ebû Yûsuf’un “*nusûsun örf ile muallel ve müevvel olduğuna dair kabul ettiği bir aslına*”¹⁰¹ bina ettiğine yer vermiştir.

Kâmil Miras, iktisadî hayatın değişmesiyle birlikte ilim ehline çözüm baskısının oluştuğunu, bunun bir sonucu olarak da alışlagelen genel fetva anlayışına muhalif olarak algılanan ve kendi zamanında sert tepkilerle karşılanan Merîsî’nin bu fetvasının daha sonraları yaygınlaştığını hatta süratli bir şekilde dört mezhep alimleri tarafından da kabul gördüğünü örnekleriyle anlatmıştır.¹⁰²

⁹⁸ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/360.

⁹⁹ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/361.

¹⁰⁰ “Merîsî zâhid, müttaki bir zat idi. İmam Ebû Hanîfe’nin bile zamanına yetişmiş ve halka-i irfânından feyizyâb olmuş, gayetde zekî, ilmî cesareti ve ictihadî garabeti ile meşhur bir âlim, bir fakih, bir imam idi. İmam Ebû Yûsuf’tan pek çok rivâyâtı ve tasnifâtı vardır.” Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/361.

¹⁰¹ “İmam Ebû Yûsuf’a göre nas, örf muâriz görüldüğünde ve nas, örf ve teâmüle göre şerefvârit olduğundan nas, örf ile ta’lîl ve te’vil olunurdu. Altın ile gümüşün veznî olmaları da yukarıda tafsil ve izah ettiğimiz veçhile Câhiliye devrinden intikal edip taraf-ı Peygamberî’den takrir buyurulan ve Asr-ı saâdet’te bu suretle câri olan örf ü âdetle müstenit idi.” Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/373.

¹⁰² Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/361-362.

4.3.5. Nisab ve Zenginliğin Ölçüsü

Zekâtın farz oluş nedeni sahip olunan maldır.¹⁰³ Çünkü Allah Teala: "Onların mallarından sadaka (zekât) al ..." ¹⁰⁴ şeklinde buyurarak zekâtın nedeni olarak mal ifade edilmiştir. Ancak bu mal, sahibinin zenginliğine bağlı olarak bir nedendir.¹⁰⁵ Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.): "Onlara, Allah'ın kendilerine, zenginlerinden alınıp fakirlerine verilecek bir sadaka (zekât) farz kıldığını öğret." diye buyurmuştur. Zenginlik ancak, din sahibinin belirlemiş olduğu nisap olarak belirlenen bir malla gerçekleşir.¹⁰⁶

Kâmil Miras, Rasûlullâh (s.a.s.) dönemine ait nisap miktarı standartlarını belirlemek için bu hadis ve diğer rivayetlere atıfta bulunmuştur. Nitekim bu standartlar daha sonraki dönemlerde iktisadî hayatta temel referans olarak kullanılmıştır. Ayrıca asr-ı saâdetde tedavülde olan semen ve ticari mallar, nukud ve eşya gibi iktisadî araçların karşılıklı durumları ile zekâtın vacip olma sebebi olan şeri zenginliğin ölçüsünü de ortaya koymuştur.¹⁰⁷ Bu zenginlik ölçüsü, gümüş nisabında 200 dirhem ve altın nisabında 20 miskal olarak Rasûlullâh (s.a.s.) tarafından belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle o dönemde 1 miskal altın 10 dirhem gümüşe eşdeğerdi. Paralardaki nisap standartları böyleyken, iktisadî hayatın diğer bir önemli bileşeni olan hayvanlarda ise; koyunda kırk, sığırdan otuz, deveye beş adet zenginlik ve zekât için birer nisap olarak tayin edilmiştir. Belirlenen bu iki grup standartları hem kendi aralarında hem de karşılıklı değerlendirildiğinde kıymetçe eşit bir değere sahip olurdu.¹⁰⁸ Nisaplarda değerler dikkate alındığından mesela; bir koyun, 5 dirhem ya da yarım miskal altın değerindeyken iki yaşına basan bir devenin değeri de 40 dirhem ya da 4 miskal altın değerindeydi. O halde beş deveye zekâtın farz olması, 200 dirhem gümüşte farz olması gibidir.¹⁰⁹

Ekinlerle ilgili nisap miktarı da ilgili hadiste 5 vesk olarak belirtilmiş ve güncel ölçülerle 1000 kg dır. O halde Rasûlullâh döneminde hurma ve üzüm gibi kuru meyvelerle, arpa ve buğday gibi hububatın 50 kg'ı 1 miskal altına, 5 kg da 2 dirhem gümüşe alınıp satılıyormuş demek olduğunu ifade eden Kâmil Miras, bu nisap miktarının tahlilini Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'den şu şekilde alıntılamaştır: *Hurma ve hububat gibi mahsûlât-ı arzıyye nisabının 5 vesk olarak takdir buyurulması, hafif bir ailenin bir senelik masârif-i beytiyelerine kifayet etmesinden dolayıdır. Efradı en az bir ev halkı karı, koca, bir çocuk veya hizmetçiden teşekkül eder. Bir insanın ise en çok gıdası, 1 ritil yahut 1 müd miktarı buğdaydan mamul*

¹⁰³ Şemsü'l-eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Mebûsût*, ed. Mustafa Cevat Akşit (İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2008), 2/221.

¹⁰⁴ et-Tevbe 9/13.

¹⁰⁵ Serahsî, *el-Mebûsût*, 2/221.

¹⁰⁶ Serahsî, *el-Mebûsût*, 2/222.

¹⁰⁷ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/347.

¹⁰⁸ Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dârü'l-Kütüb el'İlmiyye, 1994), 2/297.

¹⁰⁹ Serahsî, *el-Mebûsût*, 2/222.

taamdan ibarettir. Hafif bir aile halkından her biri bu miktar yedikleri halde 5 vesk veznindeki zahire, ev halkına bir sene kifayet ettiği gibi bir miktar artar da katık masrafını bile karşılardı.”¹¹⁰

Bu tespitler aynı zamanda dönemin aile yapısını da analiz eden sosyolojik bir yaklaşımı gösterir. Ayrıca nisap ve zenginlik ölçüsü ailenin, sosyokültürel yapı içerisinde nasıl bir yaşam standardına sahip olduğunu gösteren bir özelliğini de ön plana çıkarır. Bununla birlikte ed-Dihlevî, 200 dirhem gümüşün ve 20 miskal altının da fiyatların orta seviyede olduğu şehirlerde küçük bir ailenin bir senelik aile bütçesini karşıladığını ayrıca asr-ı saâdet’te bir devenin, duruma göre 8, 10 ve 12 koyuna bedel olduğunu ifade etmesi¹¹¹ şehirlerin iktisadî yapısı ve geçim standartları hakkında önemli bilgiler verir.

Dönemin iktisadî hayatıyla ilgili bilgi veren diğer rivayetlerde ise bir devenin 40 dirhem gümüş kıymetinde¹¹² olduğu ifade edilmesi, o devirde paranın satın alma gücünün yüksekliğini gösterdiğini belirten Kâmil Miras, asr-ı saâdet’teki nisap ve zenginlik ölçüsüyle ilgili bütün bu alıntı ve değerlendirmelerden sonra değişen iktisadî hayatın günümüze yansımaları ve oluşan yeni değerler bağlamında önemli bir İktisadî analiz yapmıştır. Bu analiz, önemine binaen olduğu gibi alıntılanacaktır:

“Nisabı tayinde nusûs ve ehâdîs pek çoktur. Bunların kâffesi nukud ve eşya nisablarının kıymetçe yekdiğerine müsavi kıymette, muadili bir derecede olduklarını ve sadr-ı İslâm’daki İktisadî örfe göre tayin buyurulan bu nisablardan herhangi birisine mâlik olan kimsenin zengin addolunduğunu ifade etmektedir. Zamanımızın İktisadî vaziyeti ise, Asr-ı saâdet’e şöyle dursun harb-i umûmîden evvelki vaziyet-i iktisâdiyyeye nisbetle çok farklıdır. Bu fark altın ile gümüş arasında meşhûd olduğu gibi, bunların eşyaya kıyas ve nisbetlerinde de pek bârizdir. Aşağıda riyâzî hesâbâta müstenit hususi bir unvan ile bildireceğimiz veçhile zamanımızda gayri meşkûk altın ile gümüş arasında bire on altı, on sekiz bir fark vardır. Asr-ı saâdet’te 1.5 dirhem veznindeki 1 miskal altın, 10 dirhem gümüş kıymetinde itibar edildiğine göre, bu fark ancak bire yedi derecesinde idi. Bugün gümüş günden güne sukut etmekte, altının pahası ise mütemâdiyen yükselmektedir. Hatta bu yükseliş, dünya piyasalarında pek fenâ buhranlar tevliid ettiğinden her tarafta altın kıymeti, devletin müdahalesini celbetmiş ve hükümetçe tesbit ve takdirine lüzum görülmüştür. Sonra bugün piyasada tedavül eden gümüş paramız veznî ve zatî kıymetini değil, devletçe izâfe edilen itibarî bir kıymeti haizdir ve bu, memleketimiz için bir örf olmuştur. Devletin nüfuzu ise, bir kâğıt üzerinde bile tecelli edince, banknot dediğimiz evrâk-ı nakdiyye bile aynı kıymeti haiz bulunuyor ve fülûs gibi mansûs olmadığı halde nakit olduğu için altın ve gümüşten ibaret olan ehâd-i nakdeyne kıyas edilerek evrâk-ı nakdiyyenin mâliki de zekât gibi vecâib-i şer’iyye ile mükellef addolunmak icap ediyor. Binaenaleyh gümüş nisabının hesabında vezin ile beraber hiç şüphesiz bu mâruf olan kıymete de itibar edilmelidir. Bugün külçe 200 dirhem gümüş nisabının kıymeti, kırk koyun nisabına değil ancak zekât olan bir

¹¹⁰ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/348; Mahsûlât-1 arziyyenin 1000 kilodan ibaret olan bu nisabı bir senenin 360 gününe taksim edilince üç nüfustan müteşekkil bir aileye yevmiye 3 kilo isabet eder. Bu miktar hububat, Asr-ı saâdet’te kanaatkâr bir ailenin hem ekmeğine hem katığına kifayet ederdi. Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/348.

¹¹¹ Şah Veliyullah Dihlevî, *Hüccetullâhil-Bâliğa*, çev. Mehmet Erdoğan (İstanbul: İz Yayınları, 1994), 2/132.

¹¹² Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/348.

koyuna muadildir. Bu vaziyette nisab için yalnız vezne itibar etmek zekât ve sadaka-i fitr hakkında olmasa bile kurban hususunda haraç ve meşakkati müciptir. Zamanımızda nukudun eşyaya nisbeti de farklıdır demiştik. Hepimizce mâlûm olan bir hakikattir ki, altın, gümüş madenleri Asr-ı saâdet'te zamanımıza nisbetle çok azdı. Tabii eşyaya nisbetle kıymetleri daha yüksekti. On üç asır zarfında altın, gümüş miktarı kıyas ve nisbet kabul etmez bir derecede artmış, buna mukabil urûz ve sevâimin sarf ve istihlâki o nisbette yükselmiştir. Bundan dolayı nukud ile eşya arasında bâriz bir fark hâsıl olmuştur. Binaenaleyh Asr-ı saâdet'e nisbetle zamanımızın İktisadî vaziyetini bundan sonra "gınâ-i şer'inin dereceleri"ni izah ederken nazarı dikkate almak mecburiyetinde bulunuyoruz."¹¹³

4.3.6. İktisadî Hayattaki Değişim Kaynaklı Sorunların Çözümünde Yöntem Olarak Örf ve Adet Kullanımı

İslâm hukukçuları, problem çözmede birbirinden farklı yöntemler kullanarak içtihadta bulunmuşlardır. Bu bağlamda yöntem arayışı İslâm hukukçularını meşgul eden konuların başında gelir. Bu yöntem arayışında bulunan Kâmil Miras, iktisadî hayattaki değişimle oluşan meselelerin çözümünde en güvenilir yöntemin "örf ve âdet" olduğunu belirterek bu yönteme "usûl-i hamseden en mühim bir mesned-i İlmîdir." diyerek ilgili ayetlere yer vermiştir.¹¹⁴ A'râf suresi 199. ayette geçen "وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ" "aklın ve şer'in takdir ve tahsin ettiği mâruf ile emredip" ve Nisâ suresi 6. ayette geçen "فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ" kısmı da "kader-i ma'rûf istifade edebilmelerine" müsaade buyurulup bunun ta'yîn-i miktarı örf ü âdete havale edilmiştir der.¹¹⁵

Bu hususta birçok haber ve hadisin olduğunu ifade eden Kâmil Miras, özellikle İmam Buhârî'nin Sahîh'inde açmış olduğu "Büyu', icâre, keyl, vezin gibi hususlarda her memleketin kendi halkı arasında bil-irâde sünnet-i sâbite ve tarîkat-i müstemirre halinde müteâmel olan örf ve âdetin icra edilmesi" adını verdiği bab başlığına atıfta bulunarak geçen bazı örneklerle yer vermiştir.¹¹⁶

Örf ve adeti, değişimle birlikte meydana gelen yeni meselelerin çözümünde, en makul yöntem olarak kabul eden Kâmil Miras, bu şekilde ayet ve hadislerle delillendirme yaptıktan sonra, "yukarıdaki nusûs ve delâilin örf ü âdete bahşettiği bu kudret ve kuvvetten bütün İslâmî devirlerde istifade edilegelmiştir, İslâmî umdelerin safvet ü samimiyetle hükümran olduğu kurûn-ı selâsede örf ü âdet, bir me'haz-i şeriat olmuştur. Kurûn-ı müteâkibede zaman zaman değişen örfler de fukaha için en kuvvetli birer merci olmakta devam

¹¹³ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/349-350.

¹¹⁴ "وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ" "Köylüğü seç, iyi olanı emret, cahillere aldırma!" el-A'râf 7/199; "خَذِ الْعُرْفَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ" "en-Nisa 4/6.

¹¹⁵ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/370.

¹¹⁶ "Âişe radiyallahu anhânin beyanına göre, Muâviye'nin validesi Hind, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gelip, "Yâ Resûlellah! Zevcim Ebû Süfyân bahîl ve haris bir kimsedir. Bunun malından kendisinin haberi olmaksızın alıp sarfetmek günah mıdır?" diye sormuştu. Resûl-i Ekrem cevaben, "Senin ve çocuklarının ihtiyacına kifayet edecek kadarı, ma'ruf alırsın!" Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Büyû" 95.

etmiştir.”¹¹⁷ diyerek Dârülfünun İlähiyât Fakültesi’nde, örf ve âdet başlığı altında verdiği ders notlarına yer vermiştir.

Yöntem arayışının bir sonucu olarak Kâmil Miras; örf ve âdet konusunu tetkik ederek, geçmişten bugüne geçirdiği seyri analiz etmiş ve toplumsal değişim sonucu oluşan yeni meselelerin çözümü için bir yöntem olarak sunmuştur. Bu yöntemin doğru bir şekilde anlaşılması için de geçmişte nasıl uygulandığının tespiti ve fakihler arasında nasıl yer ettiğini ortaya koymak önem arz edecektir.

Kâmil Miras, bu çalışmasında öncelikle örfün ve adetin tariflerine¹¹⁸ yer vermiştir. Daha sonra da bu yöntemin en çok hicri 3. asırda kullanıldığına dikkat çekmiştir. Bu dönemde öne çıkan değişim, İslâm coğrafyasının sınırlarının çokça genişlemesiyle umumi ve hususi birçok örf ve adetle karşılaşılmasıdır. Bu örf ve adetin bir kısmı İslâm’a uygunken, uygun olmayanlar da bulunmaktaydı. Bunların doğru bir şekilde tespit edilip dinî boyutlarının belirlenmesi gerekiyordu.

Kâmil Miras, örf ve adete ilgili olarak İmam Yusuf’tan “örf ile nas muarız görüldüğünde eğer nas, âdete göre şerefvârit olmuş ise yani Asr-ı saâdet’te mer’î olan bir şeyin şer’î vaziyeti tayin buyurulmuş ise örf ile amel edilip nassın ifade ettiği hükm-i âm tahsis edilir. Eğer nas, âdete mübtenî değil ise yani nas ile yeni bir emr-i şer’î ibtidâ teşri’ buyurulmuş ise nas ile amel edilip örfün terkedilmesi” şeklinde nakledilen görüşü referans almıştır. Birinci duruma keylî ve veznî nasları, ikinci duruma da şarabın haram kılınmasıyla ilgili nasları örnek olarak vermiştir.¹¹⁹

Ebû Yusuf’a göre, Asr-ı saâdet’te; buğday, arpa, hurma ve tuz keyli olarak, altın ve gümüş ise vezni olarak alınıp satıldığı için nas cari olan adete uygun inmiştir. Eğer tam tersi olsaydı yani altın ve gümüş vezni değil de keyli olarak diğerleri de vezni olarak alınıp satılsaydı nassın buna uygun ineceğinden şüphe olmayacaktı. O halde varit olan nassın illeti âdettir. Bu da adetin değişmesiyle hükmün değişmesini icap ettirir. Özetle, değişen adete itibar etmek nassa muhalefet etmek manasına gelmemektir. Belki de nassın illeti olan örf ve adete itibar edilerek aslında nassa itibar edilmiş olunuyor.¹²⁰

Kâmil Miras, Ebû Yusuf’un içtihat değiştirmesinin gerekçesini; Hârûnürreşîd devrinde baş kadılık görevindeyken İslâm coğrafyasının genişlemesiyle İslâm’a yeni giren toplumları, kendi örf ve adetinden ayırmanın doğuracağı sorunlara ve meşakkate vakıf olması olarak belirtmiştir. Bu durumu da “örf ü âdet öyle metin bir kudret-i siyâsiyyedir ki Kitap ve Sünnet’in teyidi ile nassı ta’lîl ve tahsis eden bu kudret-i âmmeyi ne şer’in kıyas ve icmâi ne de asr-ı hâzır içtimâiyyâtının efkâr-ı âmmesi takyid edebilir. O, zaman zaman değişerek her asırda ve her yerde nassın ve daha doğrusu irâde-i ezeliyyenin bir gûnâ tecellisine

¹¹⁷ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/371.

¹¹⁸ “Örf, ukulün tahsini ile vicdân-ı âmmede istikrar eden ve tab’-ı selîmin kabulüne mazhar olan bir emr-i içtimaîdir.”; “Âdet, beyne’n-nâs müstemirren devam edegelen ve defaatle kendisine müracaat edilen bir emr-i mütekerrirdir.”
Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/371.

¹¹⁹ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/373.

¹²⁰ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/173.

mâkes olur ve âmmenin kabulü suretinde tecelli eder."¹²¹ şeklinde örf ve adetin önemine atıfta bulunarak ifade etmiştir.

Kamil Miras, değişen örf ve adete göre içtihadın yenilenmesine karşı olanlara sitemde bulunurken, İmâm-ı Âzam ile Ebû Yûsuf arasında çok fazla zaman geçmemesine rağmen sosyal hayatta meydana gelen değişimlerden kaynaklı lüzum ve ihtiyaçtan dolayı Ebû Yûsuf'un bir kısım nassa muhalif olan örfe itibar ettiğini örnek vererek kendi zamanındaki hızlı değişime binaen, "*değil, örf ile nas belki örf ile mesâil-i zâhirü'r-rivâye yani sâhib-i mezhepten menkul olan bir mes'ele-i ictihâdiyye arasında teâruz görüldüğünden örf terkedilerek mesele menkule ile ta'yîn-i hüküm edilmek isteniliyor.*"¹²² diyerek kendi zamanında oluşan katı taklitçiliğe dikkat çekmiş ve aynı zamanda dönemin fıkıh anlayışına da eleştiride bulunmuştur.

Ayrıca kendi zamanında kudret-i fikhîyyenin azaldığını, örfü ve adeti araştırmanın terk edildiğini belirterek; acaba örf ve adete itibar etmenin sadece geçmiş fakihlere mahsus olduğu mu zannediliyor? sorusuyla, işin böyle olmadığını örf ve adete itibar etmenin her zaman ve her yerde geçerli olduğunu yine geçmiş fakihlere atıf yaparak¹²³ farklı örneklerle ortaya koymuştur.

Değişimin kaçınılmaz bir olgu olmasından dolayı bütün mezheplerin, konum itibarıyla farklı mertebelerde olsa dahi farklı isimler¹²⁴ altında örf ve adete önem verdiğini vurgulayan Kâmil Miras, bu hususta özellikle İbn Kayyim'in; "karineler üzerine bina edilen fikhî hükümler, karinelerin değişmesiyle değişir. Karinelerin iptal olmasıyla hüküm de iptal olur" görüşüne yer vererek örf ve âdetin değişmesiyle fetvanın değişeceğine dair açıklamasına¹²⁵ vurgu yapmıştır.

¹²¹ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/374.

¹²² Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/374.

¹²³ "*Bahir*'de, "Ahkâm-ı fıkhiyye örf üzerine bina kılınır. Her yerde ve her asırda o yer o zaman halkının örf ü âdetine itibar olunur" denilerek sâhib-i *Bahir* tarafından örf ü âdete müracaat olunması tavsiye ediliyor. *Kınye*'den naklen *Eşbah Şerhi*'nde de "Müftü için mensup olduğu mezhebin zâhirü'r-rivâye kavlini alıp da örfün muktezâsını terketmek muvâfık değildir" denilerek taklit ile örf ü âdetin terkedilmemesi öğretiliyor. Bu sebeple âdât-ı nâsi bilmek içtihadın şartları cümlesinden kılınmıştır. Ezmânın tağayyürüyle ahkâmın tahallüf etmesi, zaman zaman örfün tağayyüründen veyahut tahaddüs eden zaruretten dolayı değil midir? İcmâ-ı ümmetin delil-i şer'î olmasının sebebi, nasıl ehl-i icmâm kizbden ismeti ise örf ü âdetin hüccet olmasının medarı da ehl-i örfün ismetidir. Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/374.

¹²⁴ İlm-i fıkhîta en ziyade nazar-ı itibara alınan esâsât-ı hukûkiyye adl ü hak, ihtiyâc-ı nâs, örfü âdet, maslahat-ı âmme, istishâb esaslarıdır. Fukahâ-i Hanefiyye bu esaslara müstenit olan mesâil ve kavâid-i fıkhiyyeye (istihsan) itlak ederler. Mâlikî fukahâsı istislâh yani "maslahat-ı mürsele" derler. Fakat Mâlikîler'in müteahhirleri ile Hanbelîler de Hanelîler gibi istihsan tabirini kullanırlar. Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/376.

¹²⁵ Ey müftül! Örf teceddüt ederse, bu yeni örfü nazar-ı itibara al! Bir örf de sukut edince, onu bırak! Kitaplarda naklolunan mesâil-i fıkhiyyeye ömrün oldukça bağlı kalma! Başka bir diyardan birisi gelip de senden istiftâ ederse, müsteftiyi senin memleketinin örfüne sürükleme, belki müsteftiden kendi memleketinin örfünü sorup öğren de o örfün muktezâsına göre fetva ver! Ehl-i ilmin beyanına göre en doğru yol budur. Menkulâta saplanıp kalmak dinde ebedî bir dalâlet olup ulemâ-i müslimîn ve selef-i sâlihînin maksadını bilmemekten ibarettir. Herhangi bir müftü ki, yalnız fıkıh kitaplarından naklolunan mesâile bakıp da bunların asıl müstenedi ileyhi olan örflerin, âdetlerin, zamanların, mekânların ihtilâflarına ve muktezâ-i hallerine bakmayarak halka fetva vermeye cüret ederse hem dâl hem mudil olur. Onun dine karşı işlediği cinayet, cahil bir tabibin tabâbete dair kitaplardan birisine bakarak memleketleri, âdetleri, mizaç ve tabiatları muhtelif olan hastalarının hepsini bir şekilde tedavi etmek suretiyle bu zavallıların hayatlarına

Daha sonra da “fakat bütün bu kavâid-i umûmiyye “Âdet muhakkemdir” kaidesinin birer fer’ileri mesabesindedir. Bunlardan her biri ya örfün derece-i şumulünü veyahut şerâit-i itibarını bildirmektedir. “Âdet muhakkemdir” düsturu bir vecize-i fıkhiyyedir ki hiçbir milletin hukuk tarihi bunun kadar metin ve şâmil bir asl-ı hukûki kaydetmemiştir. Bu iki kelimenin ifade ettiği vecize ile binlerle mesâil-i fer’iyye vazedilebilir. “Âdet muhakkemdir” cümlesinin mânası: Hükmü şer’îyi ispat ve istihrâc için örf ü âdet hakem kılınır, demektir. Yani örf ü âdet, kendisine hüküm bina edilen bir delil olduğundan nizâ vukuunda merci ittihaz edilecek bir kuvveti haizdir.”¹²⁶ diyerek, örf ve adete verdiği önemi tekrardan göstermiştir.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra iktisadî hayattaki değişimin, zekâtın vücup ve edasına yönelik etkisini “fukaha bu babda iki nehc-i ilmî takip etmişlerdir. Birisi vezin nehci, diğeri örfе itibar tariki.” şeklinde iki farklı yöntemin oluştuğunu belirten Kâmil Miras, paralardaki değişim sürecine atıfta bulunarak uygulanabilirliği kolay olan yöntemin örfе itibar olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Ezvân ve meskûkâtın geçirdiği edvâr-i târîhiyye nukûd-ı kadîme koleksiyonları üzerinde tetkik edilirse, bilâd-i İslâmiyye’de riyal ve mecidiye gibi büyük mikyastaki nukudun ezmine-i ahîrede tedavülüne kadar rayiç olagelen dirhemlerden yine eski mikyasa yani vezn-i seb’aya itibar edilmiştir. Şu kadar ki, ihtilâf-ı zaman ve mekân ile birçoklarının vezinleri, safiyetleri bozulmuştu. Bu cihetle “Her yerin kendi vezni ve kendi dirhemi muteberdir” düstûrunu kabul etmişlerdir ve müteâmel olduğu veçhile nisab ve zekâtın sayı ile hesap ve ihracını tecviz ederek noksân-ı yes’îri ma’fûv addetmişlerdir ki bu kavil İmam Mâlik’ten de menkuldür.”¹²⁷

Kâmil Miras’ın bu husustaki uzun tetkikleri, değişimin etkilerinin hem ilmi sahada hem de halkın nezdinde kolay bir şekilde kabul görmediğini gösterir. İctihat kapısının kapalı¹²⁸ olduğu anlayışının hâkim olduğu toplumlarda bu hususta yeni içtihatları gündeme getirmek verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere hiç de kolay olmamıştır. Görünen o ki bu problemin farkında olan Kâmil Miras, tercih ettiği görüşü delillendirmek için uzun atıf ve alıntılar yapmıştır.

karşı irtikâp ettiği cinayetten herhalde daha büyüktür. Bu cahil tabip ile cahil müftü, halkın ebdânına ve edyânına zarar veren mahlûkatın en muzırrıdırlar. Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/377; Geniş bilgi için bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb İbn Kayyim el-Cevziyye, *I’iâmül-muvakkûn an Rabbil’ A’lemin*, thk. İbn Hasan Ali Süleymen Ebû Ubeyde (Cidde: Dârü İbni’l-Cevzî, 1423 H.), 6/151.

¹²⁶ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/378.

¹²⁷ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/365.

¹²⁸ Naslarla hayatın dinamizmi ve sosyal gerçeklik arasındaki bağlantıyı dengeli bir şekilde kurabilmek için bunu sağlayacak olan ictihad faaliyetinin her dönem ve toplumda canlı bir şekilde sürdürülmesine duyulan ihtiyaç açıktır. Ancak mezheplerin teşekkülü ve fıkıhlarının tedvin edilmesiyle birlikte ictihadın ilk geniş anlamının daraldığı ve mevcut müdevvenatın tatbikinden ibaret hale geldiği de bilinmektedir. Joseph Schacht’ın tesbitine göre, III. (IX.) yüzyılın ortalarına kadar ictihad hususunda bir kısıtlama bulunmazken bu tarihlerden itibaren sadece önceki müctehitlerin ictihad ehliyetine sahip oldukları yönünde yaygınlaşmaya başlayan anlayış IV. (X.) yüzyılın başlarından itibaren genel bir kabule dönüşmüş ve artık bu dönemden sonra fakihlerin bütün fonksiyonları önceki imamların doktrinlerini yorumlamaktan ibaret kalmıştır. Bu husus literatürde “ictihad kapısının kapanması” tabiriyle ifade edilir. H. Yunus Apaydın, “İctihad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/432-445.

Şimdiye kadar yaptığı alıntılarla zekâtın, halkın teamülüne tâbi mali bir mesele olduğuna dikkat çeken Kâmil Miras, bu iddiasını ispat emek için de özellikle değişim döngüsünün bir sonucu olarak oluşan farklılığı, Rasûlullâh'tan (s.a.s.) itibaren alarak değişim ve içtihat mantığını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda Rasûlullâh'ın (s.a.s.) iktisadî hayatla ilgili araçlara müdahale etmeden, cahiliye devrinden beri halkın kullandığı şekilde bıraktığını ifade ederek tercihini delillendirmeye çalışan Kâmil Miras, “hatta bunlardan dirhem denilen gümüş nevilerinin üzerlerinde kistrâların, nûşirevanların ve dinar denilen altınlarda da Herakleios, Kostantin gibi imparatorların resimleri bulunurken bunların tebdiline lüzum görmemişlerdi.” diyerek, şirkin birer timsali olan putlarla mücadelenin en sıcak olduğu bir dönemde halkın kullandığı bu resimli paralara müdahale etmeden sadece zenginlik nisabını belirlemekle yetinmesine dikkat çekmiştir.¹²⁹ Bu durum, Hz. Ömer döneminde değişmeye başlayarak “vezn-i seb'a esasına göre tevhid” olarak ifade edilen farklı vezinlerin birleştirilip ortalamasının alınması şeklinde yeni bir örfün tesisi şekline dönüşmüştür. İktisadî hayattaki değişim, Abdülmelik zamanında yine vezn-i seb'a esasına göre resmi dirhemler basılması şeklinde devam etmiştir.¹³⁰ Ancak Asr-ı saâdet'ten uzaklaştıkça ve İslâm coğrafyasının genişlemesiyle, iktisadî hayatta meydana gelen değişimler paraların vafında da önemli değişiklikler yapmıştır. Hicri 3. asırdan sonra paralarda vezinler ve değerler değişmeye başlayınca, mali konularda her beldenin kendi vezin ve dirhemine itibar edilmesi şeklinde yeni içtihatların oluşması da bu yeni örfte istinaden gerçekleşmiştir.¹³¹

4.3.7. Değişen İktisadî Hayatın Şer'i Zenginlik Ölçüsüne Etkisi

Toplumsal değişimin sebeplerinden birisi olan savaşlar, değişimin hızını etkileyen faktörlerin başında gelir.¹³² Özellikle bu, dünya savaşı olunca etki ve sonuçları daha geniş ve derin olmuştur. Bu çerçevede I. Dünya savaşı, bütün toplumların ve ilmi müesseselerin düzenini değiştirip ekonomik buhranlara sebep olmuştur. İktisadî hayatın bozulması, dinî müesseseleri de etkilemiştir. Savaş sonunda oluşan yeni toplumsal yapı, mali nitelikli dinî konuları etkilediği için Kâmil Miras, ilgili Ebû Saîd el-Hudrî hadisinin izahatının bu sebeple uzadığını belirtmiştir. Ayrıca yeni oluşan toplumsal düzenin sonucunda ortaya çıkan sorunları ve soruları da asr-ı saâdet'ten bugüne kadar gelen ilmi yöntemlerle çözme amacında olduğunu ifade etmiştir.¹³³

¹²⁹ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/367.

¹³⁰ Makrîzî, *Resailü'l-Makrîzî*, 162.

¹³¹ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/367.

¹³² İbrahim Arslanoğlu, *Genel Sosyoloji*, (Ankara: Gazi Kitapevi, 2015), 207-208.

¹³³ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/367-368.

Değişim ve sonuçlarının en iyi izlenebileceği olayların başında dünya savaşı gelmektedir. Hem yaygınlığı hem de çok boyutlu etkisiyle birçok bilimin ve özellikle de değişim sosyolojisinin inceleme konusu olmuştur. Savaş sonrası değişimin kapsamlı bir şekilde görüldüğü alanların başında iktisadî hayat gelmektedir. Etkinin sert ve girift olması, sonraki süreçlerde malî-iktisadî buhranlar başlatmıştır. Bu buhran, savaşa girmiş olsun olmasın dünyanın her tarafına sirayet ederek hayatı altüst etmiştir.¹³⁴ Bunun sonucunda ise eski iktisadî kurallar değişmiş ve yerini yeni teoriler almıştır.

Buna benzer bir buhranın da Amerika'nın bulduğu altın ve gümüş madenlerinden sonra olduğunu ifade eden Kâmil Miras, daha önce az sayıda olan bu madenlerin dünya piyasasına çokça girmesiyle eşya fiyatlarının arttığına ve bunun bir sonucu olarak da ekonomik hayatın karmakarışık hale gelerek iflaslara sebep olduğuna dikkat çekmiştir. Daha önce meydana gelen buhranlar, para azlığından kaynaklanmıştır. Ancak bu sefer, paranın artmasıyla oluşan değer dengesizliği sorunu baş gösterince, devletler paralarının değerini korumak ve sabit tutmak için müdahale etmek zorunda kalmışlardır.¹³⁵

Daha önce ifade edildiği üzere, kırılma noktası oluşturan bu buhranlardan dinî müesseselerin etkilenmemesi düşünülemezdi. Çünkü din, hayatın her sahasında görülen bir olgudur. Aynı şekilde dinin; kurban, sadaka-i fitr ve zekât gibi mali hükümleri de bu değişimden etkilenmiştir. Bu meselelerle ilgili hükümler, Rasûlullâh (s.a.s.) tarafından kendi zamanının iktisadî hayatındaki standartlara göre tayin edilmiştir. Bu bağlamda zenginlik ölçüsü, asli ihtiyaçlar dışında 200 dirhem gümüş, 20 miskal altın ya da 40 koyuna sahip olarak belirlenmiştir. Bu oranların kendi aralarında standart değerleri de vardır. Mesela, 200 dirhem gümüş ile 20 miskal altının alım gücü eşdeğerdir. Aynı zamanda kırk koyun da 200 dirhem gümüş ya da 20 miskal altın değerindeydi. Bunlar arasında eşitlik olduğu için zekâtları da eşittir.¹³⁶

Asr-ı saâdet'i takip eden ilk üç asırda, altın ve gümüş rayiç bedellerini korumuşlardır. Bu sebeple vezinlerinin referans değer olarak kabul edilmeleri üzerinde icmâ oluştuğunu ifade eden Kâmil Miras, ilk üç asırdan sonra altının ve gümüşün vezinlerinde ve ayarlarında değişim oluşunca fakihler için de içtihadı zemin hazırladığını belirtmiş ve Osmanlı dönemindeki iktisadî hayatı tetkik etmeye başlamıştır.¹³⁷

Osmanlı'da ilk para, vezinleri ve ayarları vezn-i seb'a'ya uygun olarak Orhan Gazi zamanında akçe ismiyle basılmıştır. Kıymet olarak da vezn-i seb'a'ya benzer bir ayarda bulunmaktaydı. Mesela orta yapılı bir koyunun değeri 10 akçe civarındaydı. Bu durum ancak Fatih dönemine kadar sürdürülebilmiştir. Daha sonra özellikle de Kanûnî döneminde tamamen bozulmuştur. Bu bilgileri

¹³⁴ F. Ahu Özmen Akalın, "Emile Durkheim'ın Sosyolojik Yaklaşımında Savaş ve Savaşın Toplum Üzerindeki Etkileri", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 9/28 (2021), 248-265.

¹³⁵ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/378.

¹³⁶ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/379.

¹³⁷ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/359.

Millî Darphâne'nin 1925'te eski paralarla ilgili hazırlamış olduğu rapordan aldığı belirten Kâmil Miras, III. Ahmed ve I. Mahmud döneminde Osmanlı akçesinin daha fazla bozulduğuna hatta fülûs derecesine indiğine dikkat çekmiştir. Devamında da bu paraların karşılıklı değerlerine ayrıntılı bir şekilde yer vererek değişimi ve gerekçesini analiz etmiştir.¹³⁸

Dünya harbinden sonra iktisadî hayatta meydana gelen önemli değişimlerden birisi de altın ve gümüş arasındaki değer değişimidir. Bu süreçte altının satın alma gücünü koruduğunu ancak gümüşün satın alma gücünün düşüşe geçtiğini vurgulayan Kâmil Miras, bu tespitini en yetkili kurum olan darphânedeki farklı zamanlarda aldığı verileri mukayese ederek ortaya koymuştur. Sonuç olarak da gümüşün zati kıymet olarak zenginlik ölçüsü olmaktan çıktığını darphanenin verilerine yer vererek ifade etmiştir.¹³⁹ Bu verilere göre, gümüşün zekâtı ile bir koyun dahi almanın mümkün olmadığına dikkat çeken ve sonrasında gümüşteki değer kaybını izlemeye devam eden Kâmil Miras, “bu satırları yazdığımız 1939 Nisan ibtidalarında Darphâne'ye bizzat müracaat ederek, 1 kilo halis gümüşün fiyatı 19 lira ve 1 Osmanlı altınının da 13 lira 30 kuruş olduğunu öğrendik.” diyerek bu oranlarla verilen gümüş zekâtıyla bir tavuk bile alınmayacağını ifade etmiş ve değişime dikkat çekmiştir.¹⁴⁰

5. Sonuç

Bu makalede zekât ile ilgili hadislerin, “*Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*” özelinde, değişen iktisadî unsurlar bağlamında yorumlanması ele alınmıştır. İslâm'ın beş temel esasından birisi olan zekât, iktisadî özelliğe sahip bir ibadettir. Toplumsal değişimle birlikte, toplumsal yapının bir unsuru olan iktisadî hayatta da önemli değişimler olmuştur. Dolayısıyla bu değişim döngüsü, zekâtla ilgili hadislerin yorumlanmasında da önemli bir etki yapmıştır. Hadis edebiyatının önemli bir alanını oluşturan hadis şerhçiliğinde bu etki açıkça görülmektedir.

“*Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*” Cumhuriyet Dönemi'nin ilk resmi çalışması olması ve müelliflerinin Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş sürecindeki toplumsal değişime şahitlik etmeleri bakımından önem arz etmektedir. Müellifler, bu değişimi şerhlerinde açık bir şekilde ortaya koymuşlardır.

Zekât ile ilgili hadisleri Kâmil Miras tercüme ve şerh etmiştir. Miras, ilgili hadisleri yorumlarken öncelikle zekâtın kavramsal ve hikmet boyutunu ele almıştır. Daha sonra da zekâtın vücut ve edasında temel ölçü olan dinar ve dirhem konusunu ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.)

¹³⁸ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/379.

¹³⁹ 1926 Kânunusânisinde İstanbul Müftülüğü'nün bir sualine cevaben Darphâne-i Millî Müdüriyeti'nin tezkeresinde, “20 kırat altının 1 miskal ve 14 kırat gümüşün 1 dirhem tesmiye edilmesine nazaran nisab ittihaz edildikte 20 miskal altının tutarı 1400 ve 200 dirhem gümüşün de 547 kuruş olduğu ve evrâk-ı nakdiye ile kıymet-i hâzırası ise piyasa temevvücâtına tâbi bulunduğundan 2 Kânunusânî 1926 tarihindeki piyasaya göre 20 miskal zer-i hâlisin 96 lira 84 kuruştan ve 200 dirhem tammül-ayar gümüşün dahi 19 lira 69 kuruştan ibaret bulunduğu” bildirilmiştir. Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/379.

¹⁴⁰ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 4/382.

döneminde para olarak kullanılan dinar ve dirhem, altın ve gümüşten oluşmaktaydı. Zekât, fitre ve fidyeye gibi mali ibadetlerin ölçüleri ise bu para birimine göre şekillenmekteydi.

Kâmil Miras, toplumsal değişimle birlikte iktisadî hayatta meydana gelen değişimlere dikkat çekmiştir. Bu çerçevede genel olarak paranın tarihine girmiş ve insanlık tarihinde paranın geçirmiş olduğu evrelerden bahsetmiştir. Ayrıca altın ve gümüşten yapılan dinar ve dirhemden geçirdiği değişimi de ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Özellikle Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sonra dinar ve dirhemde meydana gelen bozulmaya vurgu yapmıştır. Bu bağlamda paranın bozulmasını ifade eden tağşiş konusunu ele alarak buna karşı alınan tedbirlere atıfta bulunmuştur.

Toplumsal değişimin hızlanması ve çeşitlenmesiyle birlikte artık altın ve gümüş kaynaklı dinar ve dirhem ihtiyaçları gideremeyecek hale gelmiştir. Bu sebeple altın ve gümüş dışındaki madenlerden yapılan "fûlûs" denilen paralar basılmaya başlanmıştır. Kâmil Miras, fûlûs ve daha sonra basılan kâğıt paralar hususunda geniş tahlillerde bulunmuştur. Tağşişe uğramış dinar ve dirhem ile fûlûs ve kâğıt paralarda zekâtın nasıl olacağını ve bu bağlamda meydana gelen tartışmalara yer vermiştir.

Miras, iktisadî hayatta meydana gelen değişimlerin, mali ibadetlerde zenginlik ölçüsü olarak kullanılan nisap ölçüsünü de etkilediğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede Hz. Peygamber (s.a.s) ve dört halife döneminde zenginlik ölçüsü olarak kabul edilen 20 miskal altının ve 200 dirhem gümüşün satın alma gücünü analiz etmiştir. Değişimle birlikte artık altın ve gümüşün satın alma gücünün de değiştiğini ifade etmiştir. Özellikle gümüşte meydana gelen değer kaybını örneklendirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde kullanılan bu ölçülerin eşdeğer bir satın alma gücüne sahip olduğunu, 20 miskal altın ya da 200 dirhem gümüş ile 40 koyun satın alınabildiğini ancak daha sonraları 200 dirhem gümüş ile bir koyun dahi alınmadığını belirtmiştir.

İktisadî hayatta meydana gelen değişimleri ve bu değişimlerin zekâtın hükümlerine olan etkilerini geniş bir çerçevede analiz eden Miras, zekâtle ilgili genel kabullerden farklı olarak örf ve adetin hüküm istinbatında delil alınması gerektiğini ifade etmiştir. Bu çerçevede İmam Ebû Yûsuf'un öğrencilerinden olan Merîsî'nin görüşüne atıfta bulunmuştur. Merîsî, altında ve gümüşte vezne değil de adede göre yani bir şehirde tedavülde olan dirhemden vezni, ayarı ve diğer herhangi bir özelliği nasıl olursa olsun, 200 dirhemde 5 adet zekât lazım olacağı içtihadına atıfta bulunarak genel görüşten farklı bir görüşü benimsemiştir.

Kâmil Miras, iktisadî hayatla ilgili hükümlerin mevcut toplumun sahip olduğu örf ve âdet uygulamaları bağlamında oluştuğunu ifade ederek tercihinin delillendirmeye gitmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde kullanılan dinar ve dirhemden Bizans ve Sasani devletlerine ait para olduğunu, hükümlerin bu ölçülere müdahale edilmeden oluştuğunun altını çizmiştir. Bu da mevcut örf ve âdet karinesine bağlı olarak oluşan hükümlerin, karinenin değişmesiyle değişebileceğini gösterdiğini belirterek örf ve adetin, hükümlerde illet olarak kullanılması gerektiğini belirtmiştir.

Extended Abstract

Interpretation of Ḥadīths on Zakāt in the Context of Changing Economic Factors

-Specific to the Translation and Commentary of Tadjrīd-i Sarīh-

The interpretation of religious texts is in constant interaction with the phenomenon of change. The idea that change affects religious rulings is expressed in the principle of the Mecelle: “It is not possible to deny the changing of the time and the changing of the rulings”. The universal characteristic of religious texts led to the need for understanding and reinterpretation. Ḥadīth commentary constituted an important field of ḥadīth literature and the interpretation of ḥadīths increased in parallel with social changes. During the transition period from the Ottoman to the Republican Era, the “Qur'ān and Ḥadīth Translation Project” was carried out in order to reorganize religious life. The work *Sahīh-i Buhārī Muhtasarı Tecrīd-i Sarīh Tercümesi ve Şerhi* written by Ahmed Naim and Kāmil Miras is an important part of this project and reflects social changes.

Islamic economics consists of a set of general economic principles based on the Qur'ān and Sunnah and encompasses all aspects of life. Islām has laid down certain rules for economics and given it a religious dimension. Islamic economic rules are divided into two categories: fixed and variable rules. Fixed rules are fixed by the Qur'ān and Sunnah and do not change, while variable rules are based on *ijtihād* and vary according to time, place and other variables. In the early years of Islām, there were limited economic activities, but with expanding geography and relations, economic jurisprudence began to form. The closure of the door of *ijtihād* after the 4th century of Hijrī caused a lag in the solution of economic problems. However, in the modern period, economic studies gained importance again and solutions started to be produced. Zakāt, one of the important elements of Islamic economics, has had significant effects on social life as a financial worship and has been an indicator of the Islamic understanding of economics.

In this article, the economic aspect of Islām and its relationship with change are discussed. The interaction between the economic principles of Islām and changing social dynamics is analyzed. Economics encompasses the process of meeting the vital needs of human beings and its relationship with Islām reveals how economic activities are shaped within the framework of Islamic rules and values. The impact of economic change on Islamic economics in historical and contemporary processes, especially considering the impact of the *ijtihād* tradition in the Islamic world. The economic principles of Islām are defined by general economic rules derived from the Qur'ān and Sunnah, and how these rules have evolved over time and adapted to change. The economic aspect of Islām and its relationship with change is important for understanding how Islamic economics has shaped and developed from the past to the present.

Kāmil Miras analyzed the place of zakāt and the concept of money in Islamic economics by focusing on the economic dimensions of Islām. First of all, by emphasizing the obligatory nature of zakāt and its social solidarity characteristic, he discussed how it contributed as a solution to the social reality and economic problems of the period. He also evaluated the ḥadīths about the sin and punishment of those who do not pay zakāt.

Regarding the concept of money, Kāmil Miras explained how the use of money and the monetary union was shaped in the early periods of Islām, especially the process of forming a monetary union during and after the reign of Omar (pbuh) and its effects on Islamic economics. He has demonstrated with examples how the change in economic life and the printing of money affected the social and economic structure.

Kāmil Miras, under the title “The Importance of Veznin, Senceler and Glass Dirhams”, emphasized the importance of setting certain standards as a sustainable measure. He emphasized that the changing economic life requires setting sustainable measures and standards. He emphasized the importance of determining and preserving standard measurements since the beginning of Islām. In particular, he discussed the use of “sences” for the control of Islamic money such as dīnār and dirham. He also examined how changes in economic life over time, especially the decline in money values, were controlled and resolved.

Miras revealed the historical evolution of Islamic economic thought. This is valuable for understanding how money and trade were treated in Islamic law from the earliest periods of Islām. It also shows how changes in economic life affected jurisprudential debates. In addition, it shows how economic thought and practices were shaped and changed within Islamic societies.

Miras' findings are important for those interested in the history of economic thought and Islamic economics today. It is important to analyze these findings in order to understand the historical development of Islamic economics and to look at today's economic debates in a broader context.

Kāmil Miras referred to the ḥadīths to determine the standards of the amount of niṣāb in the time of Rasūlullāh (pbuh). These standards were used as the main reference in economic life in later periods. He has also determined the mutual status of the goods in circulation in the time of the Prophet (pbuh) and the measure of the Sharī'a wealth for which zakāt is obligatory.

The measure of wealth was set by the Messenger of Allāh (pbuh) as 200 dirhams for the niṣāb of silver and 20 miskāl for the niṣāb of gold. These measures reflect the economic life of the time and the values of goods. In addition, a quorum for wealth and zakāt was also set for animals.

The mutual value of goods and the social structure were taken into account in determining the standards of niṣāb. These standards ensured the balance between poverty and wealth and ensured

justice. In addition, the amount of nişāb related to crops was also determined and explained with current measurements.

These determinations show an approach that analyzes the economic life and social structure of the period. It is seen that justice and balancing were at the forefront in determining the measures. It is also emphasized that changing economic conditions also had an impact on the measures and that this situation transformed over time.

Kāmil Miras has tried to show how custom and tradition play an important role in determining zakāt rulings, and how the teachings of Islām interact with the traditional practices of society. This interaction is important in determining the impact of social change factors on the understanding and interpretation of ḥadīths. The factor of change is extensively discussed in the interpretation of contemporary ḥadīths. It is hoped that this study will make a small contribution to these discussions.

ملخص موسع

تفسير الأحاديث النبوية حول الزكاة في سياق التغيرات الاقتصادية

- خاص بالترجمة والتعليق على تجريد السريح -

تتفاعل تفسير النصوص الدينية بشكل مستمر مع ظاهرة التغيير. تُعبر فكرة أنّ التغيير يؤثّر على الأحكام الدينية في مبدأ "مجلّة أحكام عدليّه": "لا ينكر تغير الأحكام بتغير الأزمان". السمة العالمية للنصوص الدينية أدت إلى الحاجة للفهم وإعادة التفسير. شكّل شرح الحديث مجالاً مهماً في الأدب الحديث وزاد تفسير الأحاديث توازياً مع التغيرات الاجتماعية. خلال الفترة الانتقالية من العصر العثماني إلى الجمهورية، تمّ تنفيذ "مشروع ترجمة القرآن والحديث" لإعادة تنظيم الحياة الدينية. "ترجمة وشرح مختصر صحيح البخاري" الذي كتبه أحمد نعيم وكامل ميراث هو جزء مهمّ من هذا المشروع ويعكس التغيرات الاجتماعية.

الاقتصاد في الإسلام يتكوّن من مجموعة من المبادئ الاقتصادية العامة المستندة إلى القرآن والسنة ويشمل جميع جوانب الحياة. وقد وضع الإسلام قواعد معينة للاقتصاد و اضاف بعداً دينياً للاقتصاد. تنقسم القواعد الاقتصادية في الإسلام إلى القواعد الثابتة والقواعد المتغيرة. القواعد الثابتة يحددها القرآن والسنة ولا تتغير، بينما تعتمد القواعد المتغيرة على الاجتهاد وتتغير وفقاً للزمان والمكان وعوامل أخرى. في السنوات الأولى للإسلام، كانت الأنشطة الاقتصادية محدودة، ولكن مع توسّع الجغرافيا والعلاقات، بدأت الفقه الاقتصادي يتشكّل. أدّى إغلاق باب الاجتهاد بعد القرن الرابع من الهجري إلى تأخر في حلّ المشاكل الاقتصادية. وفي العصر الحديث، اكتسبت

الدراسات الاقتصادية أهمية مرة أخرى وبدأت الحلول تُبتكر. الزكاة، واحدة من العناصر الهامة في الاقتصاد الإسلامي، تأثيرات كبيرة على الحياة الاجتماعية كعبادة مالية وتعتبر مؤشراً على الفهم الإسلامي للاقتصاد.

يتناول هذا المقال الجانب الاقتصادي للإسلام وعلاقته بالتغيير. يتم تحليل التفاعل بين المبادئ الاقتصادية للإسلام وديناميات المجتمع المتغيرة. تشمل الاقتصاديات عملية تلبية الاحتياجات الحيوية للبشر وعلاقتها بالإسلام تكشف كيف يتشكل النشاط الاقتصادي ضمن إطار القواعد والقيم الإسلامية. يتم تحديد تأثير التغيير الاقتصادي على الاقتصاد الإسلامي في العمليات التاريخية والمعاصرة، خاصة عند النظر في تأثير تقليد الاجتهاد في العالم الإسلامي. تُعرف المبادئ الاقتصادية للإسلام من خلال القواعد الاقتصادية العامة المستمدة من القرآن والسنة، وكيفية تطور هذه القواعد مع مرور الوقت وتكييفها مع التغيير. يعتبر الجانب الاقتصادي للإسلام وعلاقته بالتغيير أمراً مهماً لفهم كيفية تشكل الاقتصاد الإسلامي وتطوره من الماضي إلى الحاضر.

كامل ميراس قام بتحليل مكانة الزكاة ومفهوم المال في الاقتصاد الإسلامي من خلال التركيز على الأبعاد الاقتصادية للإسلام. أولاً وقبل كل شيء، من خلال التأكيد على الطابع الإلزامي للزكاة وخصائص التضامن الاجتماعي لها، ناقش كيف ساهمت كحل للواقع الاجتماعي والمشاكل الاقتصادية في تلك الفترة. كما قيّم الأحاديث حول الخطيئة والعقوبة لأولئك الذين لا يدفعون الزكاة.

فيما يتعلق بمفهوم المال، شرح كامل ميراث كيف تم تشكيل استخدام المال والاتحاد النقدي في الفترات الأولى من الإسلام، خاصة عملية تشكيل اتحاد نقدي خلال وبعد فترة حكم الخليفة عمر -رضي الله عنه- وتأثيراته على الاقتصاد الإسلامي. قد قدم أمثلة توضح كيف أثر تغييرا في الحياة الاقتصادية وطباعة النقود على الهيكل الاجتماعي والاقتصادي.

كامل ميراث، تحت عنوان "أهمية الاوزان والسنجات والدرهم الزجاجية"، أكد على أهمية وضع معايير معينة كإجراء مستدام. شدد على أن الحياة الاقتصادية المتغيرة تتطلب وضع إجراءات ومعايير مستدامة. وأكد على أهمية تحديد والحفاظ على المقاييس القياسية منذ بداية الإسلام. وخصص اهتمامًا خاصًا لاستخدام "السنجات" لمراقبة النقود الإسلامية مثل الدينار والدرهم. كما ناقش كيفية التحكم في التغيرات في الحياة الاقتصادية مع مرور الوقت، خاصة انخفاض قيم النقود، وكيف تم التحكم فيها وحلها.

كامل ميراس، كشف عن تطوّر التاريخي للفكر الاقتصادي الإسلامي. هذا قيم لفهم كيفية تعامل المال والتجارة في الشريعة الإسلامية من أقدم فترات الإسلام. كما يُظهر كيف أثرت التغيرات في الحياة الاقتصادية في النقاشات الفقهيّة. بالإضافة إلى ذلك، يُظهر كيف تمّ تشكيل الفكر الاقتصادي والممارسات وتغييرها داخل المجتمعات الإسلاميّة.

اكتشافات كامل ميراس، مهمّة لأولئك الذين يهتمون بتاريخ الفكر الاقتصادي والاقتصاد الإسلاميّ اليوم. من المهمّ تحليل هذه الاكتشافات من أجل فهم التطوّر التاريخيّ للاقتصاد الإسلاميّ والنظر في المناقشات الاقتصادية الحالية ضمن سياق أوسع.

كامل ميراث يشير إلى الأحاديث النبويّة لتحديد معايير كمّية النصاب في عهد رسول الله (صلى الله عليه وسلم). تمّ استخدام هذه المعايير كمرجع أساسيّ في الحياة الاقتصادية في الفترات لاحقة. كما حدّد حالة البضائع المتداولة في عهد النبي (صلى الله عليه وسلم) وقياس ثروة الشريعة التي تُفرض فيها الزكاة.

كانت مقياس الثروة قد حدّده رسول الله (صلى الله عليه وسلم) عند 200 درهم كنصاب للفضّة و20

مثقالاً كنصاب للذهب. تعكس هذه القياسات الحياة الاقتصادية في تلك الحقبة وقيم السلع. وتمّ تحديد كمّية الثروة والزكاة أيضاً للحيوانات.

قيمة السلع المتبادلة والهيكّل الاجتماعيّ تمّ اعتبارها عند تحديد معايير النصاب. هذه المعايير ضمنت التوازن بين الفقر والثروة وضمنت العدالة. بالإضافة إلى ذلك، تمّ تحديد كمّية النصاب المتعلقة بالمحاصيل وشرحها بالقياسات الحالية.

هذه التحديدات تظهر نهجاً يجلل الحياة الاقتصادية والهيكّل الاجتماعيّ للفترة. يُلاحظ أنّ العدالة والتوازن كانتا في صدارة تحديد الإجراءات. كما يُشدد على أنّ التغيرات في الظروف الاقتصادية كان لها أيضاً تأثير على الإجراءات وأنّ هذا الوضع تحول مع مرور الوقت.

وقد حاول كامل ميراس أن يبيّن أنّ العرف والتقاليد يلعبان دوراً مهمّاً في تحديد أحكام الزكاة، وكيف تتفاعل تعاليم الإسلام مع الممارسات التقليدية للمجتمع. ويحتلّ هذا التفاعل مكانة مهمّة في تحديد تأثير عوامل التغير الاجتماعي على فهم الأحاديث النبويّة وتفسيرها. ويناقش عامل التغير بشكل مكثّف في تفسير الأحاديث النبويّة المعاصرة. ويؤمّل أن تقدّم هذه الدراسة إسهاماً بسيطاً في هذه المناقشات.

الكلمات المفتاحية: الحديث، الزكاة، الاقتصاد، التغير، التجريد الصريح.

Kaynaklar / References / المصادر

- Akalın, F. Ahu Özmen. "Emile Durkheim'in Sosyolojik Yaklaşımında Savaş ve Savaşın Toplum Üzerindeki Etkileri". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 9/28 (2021), 248-265.
- Alvânî, Tâhâ Câbir. *İslâm Düşüncesinin Bugünkü Meseleleri*. çev. Süleyman Gündüz. İstanbul: İnkılab Yayınları, 2005.
- Apaydın, H. Yunus. "Kıyas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/528-538. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Artuk, İbrahim. "Fels". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/309-311. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsirunâsır. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Chapra, Muhammad Umer. *İslâm İktisadında Ahlak ve Adalet*. çev. Mehmet Saraç. İstanbul: İSİFAM Yayınları, 2018.
- Dihlevî, Şah Veliyullah. *Hüccetullâhil-Bâliğa*. çev. Mehmet Erdoğan. İstanbul: İz Yayınları, 1994.
- Dûrî, Abdulazîz. *İslâm İktisat Tarihine Giriş*. çev. Sabri Orman. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Felsefe Ansiklopedisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976.
- Hansu, Hüseyin. "Cumhuriyet Dönemi Resmî Tedvin Çalışmaları: Babanzâde Ahmet Naim ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hadis Projesi". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 367-405.
- Hasenî, Ahmed. *İslâm'da Para*. çev. Adem Esen. İstanbul: İz Yayınları, 1966.
- Hamevî, Ahmed b. Muhammed b. Ali. *el-Mişbâhu'l-münîr*. thk. Abdülazim eş-Şenavî. Kahire: Dâru'l-Mâarif, 770 H.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyüb. *İ'lâmül muvakkîn an Rabbil'A'lemin*. thk. İbn Hasan Ali Süleyman Ebû Ubeyde. Cidde: Dâru İbni'l-Cevzî, 1423 H.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-^çArab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. Kahire: Dâru'l-Maârif, t.y.
- Kallek, Cengiz. "Ukiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/62-70. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-fünun*. thk. Mehmed Şerafeddin Yaltkaya. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Khan, Muhammed Akram. *H. Peygamber'in İktisadî Öğretileri*. çev. Elif Beyza Demirtaş. İstanbul: İgiad Yayınları, 2017.
- Kürdî, M. Necmüddin. *Şer'i Ölçü Birimleri ve Fikhî Hükümleri*. çev. İbrahim Tüfekçi. İstanbul: Buruc Yayınları, 1996.
- Lihyanî, Sa'd b. Hemdan. *Mebâdiü'l-iktisadi'l-İslâmî*. y.y. 2007.
- Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. *Resailü'l-Makrîzî*. thk. Ramazan el-Bedri - Ahmed Mustafa Kasım. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1998.
- Miras, Kâmil. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*. İstanbul: DİB Yayınları, 2019.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-'Arâbî, 1991.
- Ökte, M. Kutluğhan Savaş. "Antik Çağda İktisadî Düşünce". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 7/8 (2008), 37-62.

- Pamuk, Şevket. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Sami, Şemsettin. *Kāmûs-ı Türkî*. İstanbul: Dersaadet Yayınları, 1317 H.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. *Mebûsât*. ed. Mustafa Cevat Akşit. İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2008.
- Siegfried, Nikolaus A. "İslâm Hukuk Düşüncesinde Kâğıt Para Kavramı". çev. Muhammed Tayyib Kılıç. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2011), 271-294.
- Sir W. J. Ashley. *An Introduction to English Economic History and Theory*. London: Longmans Green & Co., 1892.
- Tarıkî, Abdullah b. Abdü'l-Muhsin. *el-İktisadu'l-İslâmî*. Riyad: Müessesetü'l-Cerisî li-Tevzi ve'l'İ'lam, 2009.
- Tüccar, Zülfikar. "Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/244-246. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Ünsal, Erdal M. *İktisada Giriş*. Ankara: BB101 Yayınları, 2016.
- Weber, Max. *General Economic History*. United States Of America: The Free Press, Glencoe, Illinois, 1927.
- Zaîm, Sabahattin. *İslâm Ekonomisinin Temelleri*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaîm Üniversitesi Yayınları, 2014.